

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.
Ser.

96

Title: Siddhanta Lakha
Sangraha

Done

96

Incomplete

:	Siddhanta - Lekha - Sangraha (?)	Title
:	Appayya Dikshita	Author
:	:	Editor
:	:	Year, Vols.
:	:	Publisher
96	:	(Begins abruptly) Remarks

स्य तात्ता वात्ता तात्ता पत्रे ब्रह्मणी तत्त्व वारे वाचिवे केन पुपंचे तत्त्व सत्ति हो पपत्ते श्य सत्यत्वेन प्रपंच निषेधो
 पजीव्य विरोधो न वाऽप्र-क्त निषेधता न च ब्रह्मगत परमार्थि क्वचित्तिरेकेण प्रपंचे सत्ता नानुपगमे
 व्यवहित मत्पर जतातिरेकेण श्रुत्वा रजताता सोत्पत्तिः किमित्युपेय तदुति वाच्यं ॥ व्यवहित स्या सन्निकृष्ट स्या
 परोक्ष्या संज्ञावत निर्वहाय तदुपगमात् ॥ नन्वेवं प्रतिबिंब न्नमस्य लेपि ग्रीवास्थ मुख्यातिरेकेण दर्पति
 मुखना सोत्पत्तिरुपेपा स्यात् ॥ स्वकोपे ग्रीवास्थे मुखेना साधवच्छिन्न प्रदेशा परोक्ष संज्ञावेपिनयनगोल
 क्तलाटादि प्रदेशा परोक्ष्या योगात् ॥ प्रतिबिंब न्नमेनयनगोल क्वादि प्रदेशा परोक्ष दर्शनाद्यान च विवर्तिरि
 क्त प्रतिबिंबानुपगम इष्टापत्तिः ॥ ब्रह्म प्रतिबिंब स्य पजीव स्यापित तो जेदेन मिथ्या तत्त्वापत्तेः अत्र विवरणानु
 सरित्ताः ग्रीवास्थ एव मुखे दर्पणे पाधिसन्निधान दोषा दर्पणस्थत्वं प्रत्यङ्मुखत्वं विवर्त्तेदाना मध्यासस
 नवात्र दर्पणे मुख्यस्याध्यासः कल्पनीयः गौरवात् ॥ दर्पणे मुखं जातीति स्वजातीति स्वमुखानेह प्रत्यक्ष प्रसं
 गमाच्च बाधात् ॥ मिथ्या वस्त्वेतरत्वेनेह मुख्यमीति स्वरूप बाधापत्तेः दर्पणे ममसुखं जातीति स्वमुखानेह प्र
 त्यक्षिज्ञानाद्यनच ग्रीवास्थ मुखस्याधिष्ठानस्यापरोक्ष्या संज्ञावः उपाधिप्रतिहतनयनरश्मीनोपराहस्य वि
 वग्राहकत्वेनियमानुपगमात् ॥ तन्नियमानः सुपगमे परमाणो ॥ कृत्रादिव्यवहितस्थूलस्यापि चक्षुषा
 प्रतिबंधमसप्रसंगतान च व्यवहितस्थूलोद्भूतरूप एव त एवाक्षुष प्रतिबिंब न्नमो नान्यस्येति नियम इति
 वाच्यं ॥ बिंबस्योऽयोद्भूतरूपयोः कृतेन चाक्षुषज्ञानजननेनोपायोग संज्ञावेविधातरेणैव योगकल्प

नानुपपत्तेः। कुत्रादिव्यवधानस्य प्रतिहतनयनरश्मिसंबंधविघटनं विनो वेहप्रतिबंधकत्वं संज्ञवेन
 चक्षः सन्निकर्षपात्रस्य कारणत्वलोपसंगच्छ। दर्पणे मिथ्या मुख्याध्यासवादिनापिकारणत्रयात्तर्गतसं
 स्कारसिद्धयर्थं नयनरश्मीनां कदाचित्परावृत्त्यस्य मुख्याहकत्वकल्पनवैयर्थ्यानुज्ञवस्य समर्थनीयत्वा
 द्य। नचानासादिप्रदेशवच्छिन्नपूर्वा नुनवादेव संस्थारोपपत्तिः। तावतानयनरश्मिगोलकदिचतित्वं
 बाध्यासानुपपत्तेः। तदा कसलिते तद्विदपि समारुहदृष्टचरपुरु प्रतिबिंबाध्याससंज्ञावेमनैपि पूर्वा
 नुज्ञवस्य दुर्बलत्वात्। एवं चोपाधिप्रद्यते कथं हि जलसन्निवृत्ते के पुचिन्नयनरश्मिषु अग्रतिहतमंतर्गच्छ
 त्वमेजलसंबंधेनापि प्रतिहन्यमानानि तांतमद्वयः सकलनयनरश्मिप्रतिपाद्यातिनो किरणसमूहं ग
 तिहतनयनरश्मीनां विवंप्राप्यतद्गुहकत्वे वक्ष्यवक्तव्योपलादर्पणस्थितिहता नामेव विवंप्राप्यतग्राहकत्वं
 नशिलादिप्रतिहतानामनतिस्वच्छताम्नादिप्रतिहतानामतिनोपाधिसंबंधादेषामुखसंस्थानविशेषाया
 हकत्वं साक्षात्सूर्यप्रसूनमिवोपाधिप्राप्यनिवृत्तानां तथासोरजसाप्रतिहतिरिति प्रतिबिंबसूत्रावि
 लोकनेसाक्षात्तद्वलोकन इव नाशकत्वं जलाद्युपाधिसन्तर्ककषो विदुपाधिप्रतिहतानां विवंप्राप्याव
 पिकेषां चित्तदंतर्गतसिक्तादिग्रहणमिसादिकल्पनात्र कश्चिदोष इति॥ अद्वैतविद्याकृतस्तुप्रतिबिं
 वमिथ्याद्यमस्युगच्छतां त्रिविधजोववादिनां विधारणपुरुप्रनतिनोमेव मजिप्रायमाहः॥ चैत्रमु
 खाद्गदेनेतसादृशपत्वेन पार्श्वी स्थितैः स्पष्टनिरीक्षमाणं दर्पणे तत्प्रतिबिंबं ततो जित्रं स्वरूपतोपि प्रीयैव॥

स्वकारणान्तरजताद्युक्तिरजतमिव। नचदर्पणे मम मुखं नातीति विं बाजेदज्ञानविरोधः स्पष्टजेद्वि
 ह्वप्रसूनेत्येववादिज्ञानविरोधेना जेदासंज्ञा दर्पणे मम मुखमिति व्यपदेशास्य स्वच्छाया मुखे स्वमुख
 व्यग्रदेशो एवात्। नचा जेदज्ञानविरोधाद्दर्पणपदेशा एव गौणः किं नस्यादिति शाक्यशंका। तालानां
 प्रतिबिंबे पुरुषात्तरजतमस्य हा नोपादित्साध्यापयंतस्यापलघितुमशक्यत्वात्॥ नचप्रेक्षाव
 सपि स्वमुखविशेषपरिज्ञानाय दर्पणद्युपादानदरुना जेदज्ञानमप्यध्यापयंतमिति वाच्यं॥
 जेदेपि प्रतिबिंबस्य विवसमान। करहं नियमविशेषपरिज्ञानादेव तदुपादानोपपत्तेः॥ यत्रुनात्रमु
 र्यामिति दर्पणे मुखसंसर्गमात्रस्य बाधोन मुखस्येति तन्नैनेदं रजतमित्यत्रापीदमप्ये रजततादा
 स्यमात्रस्य बाधोन रजतस्य त्यापत्तेः॥ यदि चेदं मंशोरजतस्य दास्येनाध्यासान्नेदं रजतमिति
 तादात्म्येन रजतस्यैव बाधोन तदा तस्य मात्रस्य तदा दर्पणे मुखस्य संसर्गित्याध्यासान्नात्र मुखमि
 तिसंसर्गित्या मुखस्यैव बाधनागौरवात्प्रामाणिकत्वाच्च दोषः खनत्रे गोलकादिप्रतिबिंबप्रगमस्ये
 विं बापरोक्षकल्पनोपायात्तावात्तनयनरश्मिनामुपाधिप्रतिहतानां विवंप्राप्तिकल्पने हि दृष्टवि
 रुद्धं यद्वापद्यते कथं हि जलसन्निवृत्ते के पुचिन्नयनरश्मिषु अग्रतिहतमंतर्गच्छ त्वमेजलसंबंधे
 नापि प्रतिहन्यमानानि तांतमद्वयः सकलनयनरश्मिप्रतिपाद्यातिन किरणसमूहं निजित्यतमधगतैस्

निर्वहति व्यर्थं तत्कल्पने ॥ प्रथमे कथमे कैकस्ति न्नल्पपरिमाणे दर्पणयुगपदसंकीर्णतयात्र
 तीयमानानां मप्रापरिणामनेकमुखप्रतिविवतानां सत्यतानिवाहः ॥ कथं बानि विडावयवानुसृते
 दर्पणे दौर्गंध्ये ववतिष्ठमाने तदहनुना सिद्धाद्यने कनिष्ठोन्नतश्रेयसोऽयं तदस्योत्पत्तिः ॥ किंच
 नरकपीताघने कवर्णमितः ॥ प्रतिबिंबस्योत्पत्तौ दर्पणमध्ये सततसंनिहितेन तादृशं का
 व मस्ति यद्युच्यते ॥ उपाधिमध्यविश्रान्तियोगपरिमाणानामेव प्रतिबिंबानां महापरिमाणज्ञानां
 शंकारणमस्ति यद्युच्येत उपाधिमध्यविश्रान्तियोगपरिमाणानामेव प्रतिबिंबानां महापरि
 ज्ञानां तादृशं हि नोन्नततादृशानं च नम एव यथा पूर्वदर्पणंतदवयवावस्थानविरोधेन
 प्रतिबिंबोत्पादनसमर्थं च किंचित्कारणपरिकल्प्यतस्परजतस्य दोषत्वात्तिमत्कारणस्य
 हकते द्वियग्राह्यत्वनियमवर्णनोपपत्तेः किंशुकिरजतमसत्प्रतिबिंबस्य इत्यर्थं हि जरतो यस्या
 येन न च तथा सति रजतमिति दृश्यमानायाः शुक्ले रजौ प्रज्ञेपेरजतो चित्तद्वीजावापत्तिः अनलक
 स्तुरिकादिप्रतिबिंबस्योत्पत्तौ रजोत्पत्तिरहित्यवच्छुक्तिरजतस्य इव ज्ञावयोग्यताराहित्योपपत्तेः ॥ प्रथमे
 चेतने रजतमिच्छे वरजतमनादितिसर्वसंपत्तिपन्नवाधान्मुक्ते रजतसत्यमिति ॥ तर्हि न दर्पणे
 मुखेनास्ति मिथ्येवात्र दर्पणमुखमनादित्यादिसर्वसिद्धवाधात्प्रतिबिंबमपि न सत्यमित्येव युक्तं

युक्तं तस्मादसंगतः ॥ प्रतिबिंबसंज्ञादेः ॥ ननु पिण्यात्वाद्दोष्ययुक्तः शुक्तिरजत इव कस्यचिदवयव
 तिरैकशालिनः ॥ कारणस्य ज्ञानस्य निवर्तकस्य ज्ञानस्य बानिरुपपत्तिः ॥ अत्र केचित् यद्यपि सर्वात्मनाधिष्ठा
 नज्ञानानंतरमपि जायमाने प्रतिबिंबाध्यासेनाधिष्ठानावयवमात्रज्ञानमुपासनं ॥ नवाधिष्ठानविशेषां ज्ञानं
 निवर्तकं तथाप्यधिष्ठानज्ञानस्यावरणशक्तं न निवृत्तावपि विज्ञेयशक्तं नानुवृत्ति संतवात्तद्विज्ञेय
 हानेति विज्ञेयोपाधिनिवृत्तिसंबन्धाधिष्ठानज्ञानस्योपादानस्य तस्य निवर्तकमिति ॥ प्रत्येतु ज्ञानस्य विज्ञे
 यशक्तं विहायावराणशक्तं शमात्रनिवर्तकत्वेन स्वाभाविकं ब्रह्मज्ञानेन मलाज्ञानस्य शुद्धिज्ञाने
 नाज्ञानस्य चावरणशक्तं न निवृत्तविज्ञेयशक्तं नानुवृत्ति संतवात्तद्विज्ञेयशक्तं नानुवृत्ति संतवात्तद्विज्ञेय
 यशक्तं इति संबन्धाधिष्ठानज्ञानस्योपादानस्य निवर्तकमिति ॥ प्रत्येतु ज्ञानस्य विज्ञेयशक्तं विहायाव
 राणशक्तं शमात्रनिवर्तकत्वेन स्वाभाविकं ब्रह्मज्ञानेन मलाज्ञानस्य शुद्धिज्ञानेनावस्थाज्ञानस्य चा
 वराणशक्तं शमात्रनिवृत्तौ तस्य विज्ञेयशक्तं सर्वदानुवृत्तिप्रसंगान् ॥ नच विज्ञेयोपाधिसंनिधिरुपनि
 स्तेपशक्तं शनिवृत्तिप्रतिबन्धकप्रयुक्तं विज्ञेयोपाधिसंनिधानात्त्रागेव विज्ञेयस्य मुखे दर्पणं ॥ संज्ञायन्ता
 विदर्पणचेत्रा मुखं जावेवाप्रत्यक्षतो वागम्यमाने विज्ञेयशक्तं शमापि निवृत्तप्रवर्धनावनतत्वात्त
 योऽसंनिधाने सत्युपादानात्तावेन प्रतिबिंबजन्मा जावप्रसंगी गतः ॥ प्रतो मुखज्ञानमेव प्रतिबिंबा
 स्तोपासनी ॥ नच त्रायुक्तोपासनात्पराविषयवृत्तिपरिमाणानां स्वस्वविशयावच्छिन्नचेतनप्रदे

शेमुलाज्ञानावरणशक्तेः शान्तिजायकत्वेपितदाप्रविष्टे पशुसंशानि नर्तकत्वात् ॥ अन्वयात् तस्यै
शास्त्रे तव्यावहारिकविज्ञेयपणमपि विज्ञायापत्तेः । न च प्रतिबिम्बस्य मूलो ज्ञाने कार्यत्वे व्यावहारिकत्वा
प्रतिप्रविद्यातिरिक्तदोषा जन्मलस्य व्यावहारिकप्रयोजनकत्वात् ॥ अतस्ते च तदतिरिक्तविम्बसंज्ञि
धानदोषसद्भावेन प्रतिज्ञासिक्कलोपपत्तेः ॥ न चैवं प्रतिबिम्बोपाधिसंनिवृत्तिरसहकृतस्याप्यधि
ज्ञानस्य प्रतिबिम्बाध्यासानिर्वर्तकत्वात् प्रसंगः ॥ तन्मूलज्ञाननिवृत्तकत्वात् भावादि

प-२१-त्रुट
कछे

॥पञ्चदशमस्कन्धः॥ अथैवमत्र जगद्देहं करोपहितसंज्ञिणे विधिना देहात्तेन सुरवादिबन्धनः॥
 ॥करणावृत्तिमनपेक्षतेन प्रकाशमानस्य चक्षुरादिना मुपरततया वस्तुदया संज्ञेन तत्संज्ञे
 मनपेक्षतेन प्रकाशमानस्य चायोगात्॥ द्वितीये देहजतमिति बहुगज्ज्ञेति वा अहं मुरवीति बहु
 गजवातिति वा ध्यासंज्ञा संगत्॥ अत्र केचिदेषां पक्षं समर्थयन्ते॥ अहंकारावच्छिन्नचेतस्य न दे
 हादहिः स्वाप्नप्रपञ्चस्याधिष्ठानमुपेयते॥ किंतु तदेतरेचः प्रतएव दृश्यमानपुत्रिमाणे हि
 तद्देशासंपत्तजावात्वा प्रगजादिनां मायामयत्वं मुच्यते॥ एवं चान्तःकरणस्य देहादहिरहा
 तं या जागरणे वा स्रुक्तिरमंशादिगोचरवस्तुपादाय चक्षुराद्यपेक्षामपि देहात्तरतः करण
 म्यस्वतंत्रस्य स्वयमेव प्रवृत्ति संज्ञावादेहात्तरतः करणावृत्तिव्यवस्थानवच्छिन्नचेतस्य स्याधिष्ठा
 नत्वेन कदाचिदुपपत्तिः प्रतएव यथा जागरणे संप्रयोगजन्यवस्तुनिवृत्तिरमंशावच्छिन्नचेतसा

क्षिताविद्यारूपाकारेण विवर्तते तथा स्वप्नेपि देहस्यात्तरतः करणावृत्तौ निद्रादिदोषोपेक्षायां निवृत्तिः
 चेतस्य स्याविद्याऽदृष्टोद्बोधितानानाविषयसंस्कारसहिता प्रपञ्चाकारेण विवर्ततामिति विवरणे प
 न्यासितारतीतीर्थवचनमिति॥ अन्ये च नवच्छिन्नचेतस्य न वस्तुनिवृत्तिरमंशावच्छिन्नचेतस्य न दे
 हादहिरहा तं या जागरणे वा स्रुक्तिरमंशादिगोचरवस्तुपादाय चक्षुराद्यपेक्षामपि देहात्तरतः करण
 म्यस्वतंत्रस्य स्वयमेव प्रवृत्ति संज्ञावादेहात्तरतः करणावृत्तिव्यवस्थानवच्छिन्नचेतस्य स्याधिष्ठा
 नत्वेन कदाचिदुपपत्तिः प्रतएव यथा जागरणे संप्रयोगजन्यवस्तुनिवृत्तिरमंशावच्छिन्नचेतसा
 क्षिताविद्यारूपाकारेण विवर्तते तथा स्वप्नेपि देहस्यात्तरतः करणावृत्तौ निद्रादिदोषोपेक्षायां निवृत्तिः
 चेतस्य स्याविद्याऽदृष्टोद्बोधितानानाविषयसंस्कारसहिता प्रपञ्चाकारेण विवर्ततामिति विवरणे प
 न्यासितारतीतीर्थवचनमिति॥ अन्ये च नवच्छिन्नचेतस्य न वस्तुनिवृत्तिरमंशावच्छिन्नचेतस्य न दे
 हादहिरहा तं या जागरणे वा स्रुक्तिरमंशादिगोचरवस्तुपादाय चक्षुराद्यपेक्षामपि देहात्तरतः करण
 म्यस्वतंत्रस्य स्वयमेव प्रवृत्ति संज्ञावादेहात्तरतः करणावृत्तिव्यवस्थानवच्छिन्नचेतस्य स्याधिष्ठा
 नत्वेन कदाचिदुपपत्तिः प्रतएव यथा जागरणे संप्रयोगजन्यवस्तुनिवृत्तिरमंशावच्छिन्नचेतसा

मात्रमधिष्ठानमित्यनेन। हंकारजइत्याद्यनुभवप्रसंगइति। एवंशुक्तिरजतमपिशुक्तिरमप्य
 वच्छिन्नचैतन्यप्रतिबिंबेवन्निर्भरः। कारणगमेधस्यतेशुक्लीहमेवावच्छिन्नविबचैतन्येसर्वसाधा
 रणेनस्याध्यासेसुर्यादिवदन्येवेद्यत्वात्तत्रप्रसंगादिति। केचित्। केचित्तुविबचैतन्यएवतस्या
 समुपेत्ययस्याज्ञानोपादानकंयत्रतस्मैवप्रत्यक्षेनजीवानरस्येतन्यवैद्यहंमुपपादय॥ ननुशुक्ति
 रजताध्यासेचाक्षरात्तानुभवः साक्षादधिष्ठानज्ञानद्वारातरपेक्षणाद्वसमर्थ्यतेस्वाप्नगजादिचाक्ष
 र्यानुभवः कथमर्थनोयः उच्यते। तेनैवावत्तसमर्थनायैवस्वाप्नदेहवद्विषयवद्वेदियाणामपिप्रति
 त्तमिकोविबर्तः शक्ततेवक्तुं प्रतित्तमिकस्याज्ञातसत्त्वानावात्। इदियाणंचातीदियाणां सत्त्वेऽप्र
 तातसत्त्वस्याव्यवत्तात्॥ नापिआवहादिकाणामेवेदियाणांस्वस्वगतकेऽप्योनिष्कृत्स्वप्नदेहमात्र
 त्सस्वस्वविशयग्राहकत्वंवक्तुंशक्यतेस्वप्नसमयतेषां व्यापाररहित्यरूपोयस्मिन्निष्ठावत्तात्। व्यवह
 रिकस्यस्यशनेदियस्यस्वचित्वावहादिकदेशसंपत्तिविधुरेतः शरीरेस्वाधिकारपरिमाणकत्तत्त्व
 त्तशरीरव्यापित्वायोगाद्यतेदेकदेशप्रयत्नेचरतस्यस्वप्नजलावगाहनजन्यसर्वांगीणशान्तस्यप्र
 निर्वाहात्॥ प्रतएवस्वप्नेजाग्रदिदियाणामुपगतावपितैजस्यवहारोपयुक्तानिस्वप्नस्यैव
 सिद्धेः शरीरावयववृत्तानिस्वप्नस्यैवसंतीतितैः स्वाप्नपदार्थानामेदियकत्वमित्युपपादनशक्यमिति
 रस्ता॥ जाग्रदिदियव्यतिरिक्तस्यैवदियाप्रसिद्धेः किंचात्रायंपुरुषः स्वयंज्योतिश्शक्तिः जागरेऽपि

त्यादिज्योतिर्व्यतिकराच्चक्षुरादिरिति त्रिसंचाराद्यदुर्विवेकमात्मनः स्वकीयं ज्योतिष्मिति स्वाप्नावस्था
 मधिष्ठितत्वात्तन्मनः स्वयं ज्योतिष्प्रतिपादयति॥ अतथातस्य सर्वदा स्वयं ज्योतिष्तेनेति वैयर्थ्यात्। त
 त्रयदिस्वप्नेपिचक्षुरादिसंचारः कथ्येतदातत्रापि जागरइवतस्य स्वयं ज्योतिष्तेदुर्विवेकस्यदिति॥ इहाह
 तस्यतश्चक्तिः पीडते॥ ननुस्वप्नेचक्षुराद्युपरमकल्पनेप्यतः करणमनुपरतमास्तइतिपरिशेषासिद्धेनस्व
 यं ज्योतिष्प्रतिवेकः सैवंकर्त्ताशास्त्रार्थमवत्वादिव्याधिकरणेन्यायनिर्णयोक्तरीत्सोतः करणस्यचक्षुरादिकर
 णान्तरनिरपेक्षस्यज्ञानसाधनत्वात्तावाद्वातत्वंसंधिपीकोकरीत्यास्यास्वप्नेतस्यैवगजाद्याकारेणपरि
 णमेतज्ञानकर्मतयावस्थितत्वेनतदानीज्ञानसाधनत्वायोगाद्वापरिशेषोपपत्तेः। नचस्वप्नेतक-एव
 तस्यावेउत्थितस्यस्वप्नदेहगजाद्यनुसंधानानुपपत्तिः सुषुप्तिक्लृप्तयाऽविद्यावत्तातदुपपत्तेः सुषुप्तो
 तदेवस्थोपहितमेवस्वरूपचैतन्यमज्ञानसुर्यादिप्रकाशः उपात्तितस्यानुसंधानमुपाधिनूतावस्था
 विनाशजन्यसंस्कारेणति। वेदांतकोमुद्यत्तितेषुसुषुप्तविद्यावत्तावपत्तेइहापिस्वप्नगजादिनासकत्वे
 तमोपाधिनूतस्वप्नावस्थविनाशजन्यसंस्कारादनुसंधानोपपत्तेश्च॥ अथवातत्तत्सत्त्वेनस्वयंप्रपत्ती
 तिश्चुतेरस्तस्वप्नेपिकल्पात्कृत्तरीत्यास्वाप्नगजादिगोचरांतःकरणवृत्तिः नचतावतापरिशेषासिद्धिः।
 अंतःकरणस्याहमितिगूढमाणस्यसर्वात्मनाजीवकेनाध्यस्ततयालोकादध्यातथाद्यतिरेकाप्रसिद्धिः॥

परिशेषार्थचतुरादित्यादियापाराजावमात्रस्यैवापेक्षितत्वात्प्रसिद्धप्रपमात्रं दृग्वन्तासायोगमि
तिनिश्चयसत्वेनपरिशेषार्थममानपेक्षणात्॥ तस्मात्सर्वथापिस्वप्नचक्षुरादियापरासंज्ञात्वा
प्रज्ञादौचाक्षुषत्वाद्यनुज्ञवोच्यमएव॥ ननुस्वप्नेपिचक्षुःकमीलनेगजाद्यनुज्ञवस्वप्निमीलनेनेतिजागर
उवगजाद्यनुज्ञवस्वप्नचक्षुःकमीलनाद्यनुविधानंप्रतीयतइतिचेत्॥ चक्षुषारजतेपश्यामीत्यनुज्ञवव
द्यमपिकश्चित्वाप्तमोचविषयित्येवतसात्त्वरूपेस्वाप्तगजाद्यनुज्ञवचक्षुःराद्यनुज्ञविधानं
तदनुविधायिनीवन्निर्वाध्यस्यतेकिमिवहिदुर्घटमपिन्ममायानकारयतिविशेषतो निरूपणे
परिणतायमाहास्यात्स्वप्नेरथः प्रतीतेरुत्तरेणमनुष्यः प्रतीयतेसचक्षुःणेनमार्जयिः स्वप्नइत्युच्य
नपूर्वापरविरोधानुसंज्ञवानां तस्मादन्वयाद्यनुविधाः नप्रतीतितोत्योपिजाग्रजाद्यनुज्ञवएवचक्षुः
हिजग्योनस्वाप्तगजाद्यनुज्ञवः दृष्टिस्तद्विवादिनस्तुकात्येतस्याज्ञातसत्त्वमनुपपन्नमिति॥ कृत्स्न
स्यजागत्प्रपंचस्यदृष्टिसमसमयांसृष्टिपुण्येत्यधरादिदृष्टेश्चक्षुः सन्निकर्षानुविधानप्रतीतिदृष्टेः
पूर्वधराजावोनासंग्रहमानांस्वप्नवदेवसमर्थयमानाजाग्रज्जाद्यनुज्ञवोपिनचाक्षुषरूपाः॥ न
नुदृष्टीस्तद्विमलव्यक्तस्तस्यजागत्प्रपंचस्यकाल्यितत्वात्पुण्येनैकस्तत्त्वकः निरुपाधिरात्मा
नविद्योपहितोवानाद्यः मोक्षोपिमाधनांतरनिरपेक्षस्यकृत्यकस्यसत्त्वेनप्रपंचानुवृत्तासंसारविशेषो

प्रसंगान्॥ नद्वितीयः॥ अविद्ययाऽपिकल्पनीयत्वेनतत्कल्पनाशारेवकल्पकसिद्धिर्वक्तव्यत्वात्॥
प्रत्रवेचिदाहः॥ पूर्वपूर्वकल्पिताविधोपहितउत्तरोत्तराविद्याकल्पकः॥ अनिदप्रथमत्वाच्चकल्पक
ल्पनाप्रवाहस्यनानवस्थादोषः॥ नचाविद्ययाऽनदिहोपगमाच्छक्तिरजतवत्कल्पितत्वेनयुज्यते॥ अ
प्यासाधनादिविज्ञानुपपत्तेरितिवाच्यं॥ यथास्वप्नेकल्पमानंगोपुरादिकिंचित्सूयसिद्धत्वेनकल्प
तेकिंचित्तदानीमुत्पद्यमानत्वेन॥ एवंजागरेपिकिंचित्कल्पमानंसादित्वेनकल्पतेकिंचिदत्यथेत्येताव
तासाधनादिविज्ञानोपपत्तेः एतेनकार्यकारणदिविज्ञानोपिव्याख्यातइति॥ अन्येनवस्तुतोनाद्येवावि
द्यादितिचदृष्टिस्तद्विज्ञानोपपत्तेः किंतुततोम्यत्रपंचमात्रइत्याह॥ नन्वेवमपिप्रतिमात्रप्रतीतेस्त्वविद्य
दिसर्गत्क्रमादेः कल्पकः नकोपिकिमात्रेवनात्स्यात्तत्रआकाशः संचूतइतिप्रतिनिः प्रपंच
ब्रह्मातेकावलंबनेत्येवेहि॥ अध्यारोपापवादाच्चानिप्रपंचब्रह्मप्रतिपत्तिर्नवतीतितत्त्वतिपत्युपा
यतयाश्रुतिपुसृष्टिप्रत्ययोपन्यासः॥ नतात्पर्येणेतिहिनाप्याद्युद्धोषः॥ व्यर्थस्तहितात्यर्थाभावबेविय
त्याणपादयोर्विद्यदिसर्गतिक्रमादिविषयश्रुतीनांपरस्परनिरोधपायप्रिहारायप्रयत्नः॥ नव्यथः॥
न्यायमुत्पत्यर्थमसुयेत्यातात्पर्यतत्त्ववत्तेः उक्तं हिशास्त्रेदर्पेणैकतीनांसृष्टितात्यर्थस्वीकृत्येदमिहेरि
तं॥ ब्रह्मात्मैकापरत्वात्तुतीनांतत्रैवविद्यातइतिन्यतिहोमदिश्रुतिबोधितानुष्ठानात्कृतसिद्धिः॥ स्वाप्तश्रु
तिबोधितानुष्ठानप्रयुक्तकफलसंवाहत्वाज्योतिहोमदिश्रुतिनांचसत्त्वशुद्धिद्वाराब्रह्मणतात्यर्थात्

प्राज्ञा एवमित्यादि। सै हि दृष्टिं मुत्सादनप्रक्रिया मुत्सादनप्रक्रिया प्रपंचस्ता करणवद्वयः॥ प्रथमे
 को दृष्टिं समसमया विषयस्य रितिरिति दृष्टिं सै हि वादः॥ अन्यस्तु दृष्टिरेव विषयस्य॥ दृष्टपस्य दृष्टिने दे प्रमाणता
 वात्॥ ज्ञानस्वरूपमेवाहुः जनदेतविचक्षणः अर्थस्वरूपं ज्ञमपतः प्रपंचस्येत्ये दृष्टय इति स्मृतेश्चेति सि
 धांतमुक्तावस्थादिप्रतिता दृष्टिवादः॥ द्विविधेपि दृष्टिं सै हि वादे मनः प्रत्ययमलमानाः केचिदर्थः सै दृष्टि
 वादोचयते॥ श्रुतिप्रतिनिर्गमेण प्रमेयस्वरूपमज्ञातमतापु क्रमेव विषयं तद्विषयप्रमाणवता रे
 तस्य तस्य दृष्टिरिति॥ नचेन प्रपंचस्य कल्पिता वा तावेकत्वादि प्रतिपन्नस्य सै प्रलयादिमतः प्रत्यक्षादि
 प्रतिपन्नार्थक्रियाकारिणश्च तस्य सत्त्वमेवा मुपगतं स्यात्ते इति वाच्यं॥ श्रुतिरजनादिव संप्रयोग संस्कारो
 शास्त्रेण धिष्टान ज्ञान संस्कारो धरुपेण वाकरणत्रयेण ज्ञमपतया कल्पना समसमयत्वा जावेपि ज्ञानैकनिव
 र्त्त्यत्वरूपस्य सदसद्विलक्षणत्वरूपस्य प्रतिपन्नोपाधिगतत्रैकालिकालिकनिषेधप्रतियोगित्वरूपस्य वा मि
 थ्यात्वस्या मुपगमात्॥ सत्यत्वेप्ये प्रपंचे उक्तस्वरूपमिथ्यात्वा जावेन ततो ज्ञेयत्वात्॥ नत्वेवमहकारतद्व्यापि
 मप्युक्तं रूपमिथ्यात्वं विद्ययादिव कल्पितत्वा जावेपि सिध्यतीति ताव्यरीका विवरणे पुनरुद्ध्यासकारण
 त्रितयसंपादनदिय लो व्यर्थ इति चेत्॥ अहंकारादीनामपि केवलसाक्षिवेतया श्रुतिरजतवत्प्राप्ति
 नासि कल्पमन्तिमतमिति वित्तु र्वचार्थाः॥ अमुपेत्य वादमात्रे तद्वितीया धिष्टान प्रज्ञातस्य माणस्य चेत
 न्यस्येत्यादितत्रत्यकरणत्रितयसंपादनग्रंथस्य चेतन्यस्य प्रमाकरणत्वे वेदांतकरणत्वादिकल्पनां

गप्रसंगेन प्रौढिवादत्वस्य स्फुरत्वादितिरामादयाचार्याः ननु दृष्टिं सै हि वादेव मिथ्यात्वसंप्रतिपत्तेः कथं मि
 थ्यात्वतस्यार्थक्रियाकारित्वं स्वप्नवदिति ब्रूमः॥ ननु स्वाप्नजलादिसाध्यावगाहनदिरूपार्थक्रियाऽसत्येव किंतु
 जाग्रजुलादिसाध्यासासत्याः॥ अविशिष्टमुक्तयत्रापि स्वसमानसत्ताकार्यक्रियाकारित्वमिति केचित्॥ अद्वैतं
 विद्याचार्या कबाहुः स्वाप्नपदार्थानां न केवलप्रबोधवाध्यायक्रियामात्रकारित्वं स्वप्नांगनानुजगमादितो तदवा
 ध्यसुखजनयादि जनकत्वस्यापि दर्शनात्॥ स्वाप्नविशयजन्यस्यापि हि सुखजनयादेः प्रबोधानंतरं न बाधो नुत्तयते
 प्रत्युत बोधानंतरमपि पुनः मनः प्रसादशरीरके पादना सह तदनुवृत्तिरिति प्रागपि सत्त्वमेवावसीयते॥ अतए
 व प्राणिनां पुनरपि सुखजनकविषयगोचरस्वप्ने बाधः॥ अतादृश स्वप्ने च दृष्टः स चेतचित्तस्वप्ने ज्ञानवदेतः क
 रणवृत्तिरूपस्य सुखजनयादेरुदयः न च स्वप्नांगनादि ज्ञातमेव सुखवादि जनकं तद्व्यसदेवेति वाच्यं॥ तस्यापि दर्शना
 त्प्रदर्शनादि वृत्तिरूपस्य स्वाप्नप्रपंचसत्ति एव स्थितस्य कल्पना मात्रा सिद्धत्वात्॥ ननु परते दिव्यस्य च सुखादि
 वृत्तयः सत्या नवन्ति॥ न च तद्विषयापरोक्षमात्रं सुखजनकं तद्व्यसत्तिरूपसदेवेति वाच्यं॥ दर्शनात्प्रदर्शिते कामि
 न्याः प्रसादप्रशान्तिरिति नाम्यप्रति नुजंगमस्यामि स्थितेन स्पशनात्मसर्गस्थितेन स्पशनेन सुखविशेषस्य
 नयविशेषस्य चानुगतयसिद्धत्वेन स्वप्नेपि न च सुखजनयादि विशेषस्य कल्पितदृष्टानि स्पशनादि विशेषजन्य
 त्वस्य वक्तव्यत्वादिति॥ तथा जागरेद्यदादि प्रकाशानुभूतमनस्तदुक्तानंतरं निरात्ममाणालोकावतपचरके सद्यः
 अविष्टेन कल्पितस्य सतमसस्य प्रसिद्धसतमसोचितार्थक्रियाकारित्वे दृष्टान्तेन तत्र विद्यताव्यावरणं ही

प्राधान्यनेतदयसरणतत्रयने पुनरावणमित्यादेर्दर्शनादित्यपि केचित्। अतएव तु पादानावगा
 हनाद्यर्थक्रियां जलादिस्वरूपमात्रमुपयोजितं न तदुत्तमं तस्य कारणं तदवच्छेदकत्वे योरनावादि
 ति॥ अत्र तेन॥ न चैव सति मरु मरीचिकोदकमुक्तिर जतादेरपि प्रसिद्धोदकाद्युचितार्थक्रियाकारित्वप्रसंगः॥
 मरीचिकोदकादाबुदकत्वादिजातिर्नास्ति तितद्विषयजन्मस्योदकशब्दोत्पत्तिरित्येतत्तदुच्चैरवपूर्वानुत्तव
 संस्कारजन्यत्वं प्रयुक्तमिति॥ तत्तु शुद्धिकारादिमते तजदर्थक्रियाप्रयोजकोदकत्वादिजात्यानावादे
 वलदप्रसंगात्॥ तत्राप्युदकत्वादिजातिरस्य न्यथा तद्वैमिष्योदरेखिजन्मविरोधादुकाद्यर्थितस्तत्र
 वस्यतावत्प्रसंगाच्चेति॥ प्रातिजासिपूर्वदृष्टसजातीयत्वव्यवहारानुरोधितां मते क्वचिद्विधानसामान्य
 ज्ञानोपरमेणैव जलाध्यासनात्वात् चिरं जादौ चक्षुषा वन्ता पध्या सम्यस्यते दाहपाकादिप्रयोजकस्यो
 ध्वस्यशदिरनध्यासाच्च तत्रार्थी॥ कृपाजैवैपपत्तेः॥ क्वचिद्विद्वत्सां चिदर्थक्रियाणामिष्यमाणत्वाद्वा म
 रीचिकोदकादिव्यावर्तकस्यार्थक्रियापयोगिरूपस्य वक्तव्यत्वे वचनप्रतिविरुद्धं प्रत्यक्षादिना दुर्ग्रहं चिका
 तावाध्यत्वं विहाय दोषादिशेषा रजत्परजतत्वादेरेव जताद्युचितार्थक्रियापयोगिरूपत्वस्य वक्तव्यत्वात्॥
 न स्मान्निष्पत्त्या हेतुप्रतीक्रियासे नवानिर्धेयप्रपंचेन सत्यइति॥ ननु मिथ्यात्वस्य सत्यत्वे ब्रह्मादितत्तत्तत्सद
 यिमिथ्यैव वक्तव्यमिति॥ कुतः प्रपंचस्य सत्यत्वं इति॥ मिथ्यामूलं ब्रह्मणः सप्रपंचत्वं न निः प्रपंचत्वं विरोधीति
 तदुक्तरीत्या मिथ्यामूलमिथ्यात्वस्य सत्यत्वाविरोधित्वात्॥ अत्रौक्तमहतरपिकायां विद्यदादिप्रपंचसमा

न स्वभावमिथ्यात्वं तद्वर्धर्मिणः सत्यत्वं प्रतिज्ञेपकं धर्मस्य स्वविरुद्धधर्मप्रतिज्ञेपकत्वे हि उतयवदिसिद्धं
 धर्मिसमसत्त्वं तत्र न पारमार्थिकत्वमध्यात्वादिति प्रतिज्ञेपकं घटत्वादावस्माकं पारमार्थिकत्वा संप्रतिपत्तेः
 ब्रह्मणः प्रपंचत्वेन धर्मिसमसताकमिति न निः प्रपंचत्वं प्रतिज्ञेपकं॥ अतएव मिथ्यात्वस्य व्यावहारिकत्वे
 तद्विरोधिनोऽतिनासिकस्य प्रपंचसत्यत्वं स्य पारमार्थिकत्वस्यादिति निरस्तं॥ धर्मिसमसताकस्य मि
 थ्यात्वस्य व्यावहारिकत्वे धर्मिणोऽपि व्यावहारिकत्वं नियमात्॥ अथ बायोयस्य स्वविषयसाक्षात्कारनिव
 र्त्त्यै धर्मः सतत्र स्वविरुद्धधर्मप्रतिज्ञेपकमुक्तेः शुक्लितादास्य तद्विषयसाक्षात्कारनिवर्त्यं अशुक्लिता विरोधिन
 त्रैवरजततादात्म्यं तन्निवर्त्यं अरजत्वा विरोधीति व्यवस्थादर्शनात्॥ एवमिथ्यात्वं कल्पितमपि प्रपंचसा
 क्षात्कारनिवर्त्यमिति सत्यत्वं प्रतिज्ञेपकमेव ब्रह्मणः सप्रपंचत्वं तु ब्रह्मसाक्षात्कारनिवर्त्यमिति न निः प्रपंच
 त्वप्रतिज्ञेपकमिति॥ एतेन शाङ्गस्य ब्रह्मणः सत्यत्वं शङ्खयोग्यतावतन्निहोचादिवाक्येन तात्त्विकाथस्य
 स्यवासिद्धत्वावेन योग्यतासमानसताकस्यैव शङ्खस्य सिद्धिनियमात्॥ अर्थाबाधरूपप्राप्ता एव सत्यत्वे
 र्थस्य सत्यत्वायोग्यतया च ब्रह्मातिप्रिक्तसत्यवस्तु सत्त्वेन द्वैतावस्थेनावर्तते विद्यदादिप्रपंचोपि सत्योऽस्ति
 तिनिरस्तं॥ व्यावहारिकस्यार्थक्रियाकारित्वस्य व्यवस्थापितत्वेन व्यावहारिकयोग्यतयापि सात्यब्रह्मसिद्धिसे
 नवात्॥ ब्रह्मणोरेव तत्सत्यदिपदसत्त्वाद्ब्रह्मसत्यत्वमिदं॥ अन्तिहोचादिवाक्ये तादृशपदाभावात्तत्सत्त्वपि प्र
 बलब्रह्मादितत्त्वप्रतिविरोधात्तदसिद्धित्वेनैवैवशाभ्यापयतेः शङ्खयोग्यतयोः समानसताकत्वं नियमस्य निः प्र

15

10

विशिष्टस्य बंधः शुद्धस्य मोक्ष इति वैष्णविकरणं विशिष्टगतस्य बंधस्य विविधेन नव्यात्ता वा द्विष्टस्य
नतिरेकमिदं साहः ॥ इतरे तु प्रस्तुतको बज्रश्रेतनः कर्तृत्वादिबंधाश्रयः स्फटिकजै हित्यन्यायेनांतःकरणस्य
तद्विशिष्टस्य वा कर्तृत्वाद्याश्रयस्य संनिधानाद्येतने कर्तृत्वाद्यंतराध्यासोपगमात् ॥ न च तस्यैकत्वाच्च
स्थानुपपत्तिः ॥ उपाधिने हो देवदत्तदुपपत्तेः ॥ न चान्यत्रेदादस्य विकृद्धधर्मव्यवस्थानुपपत्ते इति नाचं ॥
मूलाग्ररूपोपाधिमात्रेण वृत्ते संयोगतदनावयवस्यादर्शनात् ॥ तत्तत्पुरुषवर्णपुरोपाधिने देन श्रोत्रतावत्
प्रगतस्याकाशस्य तत्र तत्र शब्दोपलंभकत्वात्तुपलंभकत्वात्तारमंडो निष्ठशब्दोपलंभकत्वादिति वैचित्र्य
दर्शनाद्येत्याहुः ॥ एकेन यथाश्रयत्रेदादेव विकृद्धधर्मव्यवस्थोपपादनीयातदाचेतनेन निष्कृष्ट एवोपाधि
वशाद्देवकल्पनास्तु ॥ अकल्पिताश्रयत्रेदादेव व्यवस्थाप्रयोजक इति क्वाप्यसंप्रतिपत्तेः मणिमुकुररूपणा
द्युपाधिकल्पितेन तदेन मुखेश्याभावदातवन्तुलदीर्घतावादिधर्माणामंगुल्युपपत्ते मोपाधिकल्पि
तेन तदेन तदेन हीपेपाश्वात्पयोरस्य तावादिधर्माणामवस्थासंप्रतिपत्तेरित्याहुः ॥ एवमुपाधिव
शाद्देवस्योपपादने संगविते जीवानां परमस्परसुखसाधननुसंधानानुसंधाने प्रयोजकोऽपा
धी ॥ शरीरावच्छिन्नवेदनापास्तदवच्छिन्नेनानुसंधानात् ॥ चरणवच्छिन्नवेदनायाहसस्तावच्छिन्ने
नानुसंधानद्वहस्तावच्छिन्नोहपादावच्छिन्नवेदनामनुसंधानात् ॥ अतस्तद्विचरणतत्तत्क
रकोद्धारयहस्तव्यापारः नायहस्तव्यापारोहस्तावच्छिन्नोहपादावच्छिन्नवेदनुसंधानात् ॥ किंच वय

वावयविनोश्चरणशरीरयोरेतेदेवेन चरणवच्छिन्ने वेदनाशरीरावच्छिन्नेनाहं चरणवेदनावच्छिवति
त्यनुसंधीयत इति तदनुसंधानात् ॥ एवं चैत्रमैत्रशरीरयोरेतेदेनावाद्ये च शरीरावच्छिन्नवेदनामै
त्रशरीरावच्छिन्नेनानुसंधीयते ॥ नाप्युक्तयशरीरानुसूतावमयंतरावच्छिन्नेनानुसंधीयते ॥ उक्तयानु
सूतावयविनो जोगापतनस्यात्तावादिति न चैत्रशरीरजगत्कंटकोद्धारयमैत्रशरीरव्यापारप्रसं
ग इति ॥ प्रत्येन विमिश्रितोपाधिने हो ननु संधानप्रयोजकः तथा बहस्तावच्छिन्नस्य चरणवच्छिन्नवे
दनानुसंधानात्पुण्यमेवितदोषः ॥ न चैवं सति गर्जस्थस्य मानसुखानुसंधानप्रसंगः ॥ एकस्मि
न्नावयविनि अवयवतावेनाननुप्रविष्टयो विमिश्रितशब्देन विवक्षितत्वात् मानसशरीरयोस्तथात्वा
दित्याहुः ॥ न चोद्यदायुधदोहडाः पतितस्वप्निरिति पश्यंतः पातयंतिस्रकबंधाप्रप्यशरीरानुधु
तितां ततोत्सावस्तेष्वनुसंधानमवगतमिति नाचं ॥ तत्रापि शिरःकबंधयोरेकस्मिन्नावयवित्यव
यवात्तावेनानुप्रविष्टचरत्वात् ॥ शिरश्चेतनं तं मूर्च्छामरणयोरेत्यतरावश्येनावेनदृष्टविरुद्धमिति ॥
दशवचनस्यैकेमुत्पेनयो जोगाहातिशयप्रसंसापरत्वात् ॥ तादृक्प्रजावयुर्गुरुषु विशेषविषयत्वे
न तत्तार्थवादत्वेपि निरुक्तस्योत्सर्गतो ननु संधानतत्राविधाताद्याः अतएवोक्तवत्प्राणपरत्वेषु
योगिनां जातिस्मरणां च शरीरांतरवृत्तां तानुसंधानेन दोषप्रसक्तिः ॥ अपरे तु शरीरेकतेनानुसंधानतदना
वप्रयोजकोपाधीवात्यतनांतरानुसंधानतदनावदृष्टेः न च वात्ययो वनयोरपिशरीरतेदश

92

3

व्युत्पत्तेषु योगानां जगत्वेति चंचेति न कदाचिदनुपपत्तिः एवञ्च जीवानां सा एवेना संकरात्सुखदुःखादि
 व्युत्पत्त्या विनोराश्च सद्देष्टेति ॥ अत्रोक्तं मते तद्विद्यायां ॥ एवमपि कथं व्यवस्था सिद्धिः चेन्न स्पष्टा दृष्टे
 वेदनातिरती सुखमिति स्वोक्तं जगत्सु खदुःखानुसंधानवत्तत्र गतसु खदुःखानुसंधानस्यापि दुःख
 रत्नात् ॥ अविशेषो हि चेन्न जीवा इति शयो मे तस्य च जेदः कार्यं यद्व्युत्पत्त्या जेदियुज्या त्वत्तस्मै रणं सत्ता
 यानां मंशानां जीवा इति वक्ष्यं ता वा देशाणि नोक्तं वा जेदो नुपगमात् ॥ न च मुद्रते दोन नुसंधानप्र
 योजक इति वाच्यं ॥ मुद्रते हि जेदस्यां शांतिना वा सह चरितं मते दासह चरितं वा स्यात् ॥ नाद्यः अंशो ह्ये
 ष परमस्य मते वांशो जीवलोके ॥ अंशो नाना व्यपदेशादिति प्रकृति स्मृति सूत्रे जीवस्य अंशं प्रालम्ब्यति पा
 दनेन अलं जीवयो जेगसां कार्यप्रसंगात् ॥ ननु जीवांशानां जीवप्रतिषेधो जीवस्य प्रालम्ब्यति तां शांतिं किं तु
 चं विवक्ष्यं गुरुविषयं शतांश इति वक्ष्यं दशहं सति ततो नूनं तन्मात्रमौपकायिकां प्रालम्ब्यति चेत् ॥
 किं तर्ह्येतदतिरेकेण मुख्यमंशत्वं जीवांशानां जीवप्रतिषेधं ताननुसंधानप्रयोजकपारीरे निवेप्यते
 न तावत्प्रतिषेधं तानां विचारं न कलं जीवस्या नादित्वात् ॥ नापि महाकाशं प्रति घटाकाशादीनां विवप्र
 देशत्वं ॥ टं कश्चिन्न पाषाणशकलादीनां विवप्रदेशत्वं ॥ टं कश्चिन्न पाषाणशकलादीनां विवप्रदेशत्वं ॥
 नतीः प्रदेशात्वात् ॥ अष्टेष्टात्वात् ॥ नानिन्द्रियत्वमंशत्वं ते मन्त्रिमन्त्रमिति चेन्न ॥ तथा सति जीवश्चरयो
 जीवांशानां च जोगसां कार्यप्रसंगात् ॥ स्वतो जिनानां तेषां चेतनत्वादिना जेदस्यापि लयागिका मत् ॥ समू

हसमूहिनो जेदा जेदे वादिनस्तव मते एकसमूहांतगतजीवानां परस्परमप्यजेदसत्त्वाद्य ॥ स्मृतिरस
 मूहान्तिनेन स्वस्याप्यजेदस्य दुर्वारत्वात् ॥ यदि संयोगादीनां जेतेश्वानां प्रतिषेधं स्यात् ॥ गुणगुण ॥ हेरजेदात्तहा
 घटाजिनं संयोगजिनं परादेरपि घटाजिनैः प्रसज्येत इत्यादि वदता लयात्तदतिनातिन स्पतदेहेति
 यत्ता सुपगमात् ॥ न च जीवांतरसाधारणचेतनात्वादि धर्मैक रूपैकसमूहांतर्गत्यादि प्रयुक्ताने रविज
 ल्वाणमजेदांतरमंशांशिनोरस्ति जेदेप्यनुसंधानप्रयोजकयं दत्रानतिप्रसंगाय विवक्ष्यते ॥ तथा सति
 तस्येव विप्रिष्यमिर्वक्ष्यत्वापत्तेः धर्मैक रूप्याद्यप्रयुक्तत्वे मंशांशिनोरजेदेविषोष इति चेन्न जीवतदो
 नशाश्चेतनत्वादि धर्मैक रूप्यसत्त्वेनैकशरीरावच्छेदे कायव्यहमेत्यनेन च समूहसत्त्वेन चेतयो रजेदेध
 म्मैक रूप्यादिप्रयुक्तत्वापत्ति संज्ञयात् ॥ धर्मैक रूप्यादिप्रयुक्तजिदांतरसत्त्वे पि जीवतदशयोरंशांशि
 नावप्रयोजका जेदो न तत्प्रयुक्त इति चेन्न ॥ तयो रजेदेधया जायात्तत्त्वत्ते धिक्करो को सति जेदस्यात्
 दस्या वा प्रतियोगि जेदं न तदाकार जेदं न वाने कलानुपगमात् ॥ तस्मादाद्यप्यसु स्थितिप्रसंगे
 तेने वदितं यत्तौपि निरस्तः ॥ अत्रोक्तं सहचरितं जेदस्यानुसंधानप्रयोजकत्वे उक्तरीत्या लम्बने जीवशा
 ल्याणि जायानां च जेदस्यापि सत्त्वात् प्रसंगस्य दुर्वारत्वात् ॥ न च जेदप्रत्यक्षमनुसंधानेन प्रमितं तदत्रा
 वेन नुसंधानस्वस्य स्वाजिदे स्वाश ॥ जेदस्य प्रत्यक्षं इति तदुक्तं अनुसंधानं तन्मिति तदत्रा जीवांतराण जेद
 सत्त्वे पितस्याप्रत्यक्षत्वात् तदुक्तं अनुसंधानं जातिस्मरस्य प्राग्महायात्तनाप्यजेदस्य प्रत्यक्षसत्त्वात् ॥

सांत्तानुसंधानमत्यन्तदृष्टावाप्येत्यादिमयेसंगच्छनइतिचेत्॥ तर्हि एतत्पथादपि सर्वात्मनावरकाजीना
 वरणेन त्रस्यनेमैत्रात्माद्येदप्रत्यक्षमिति न त एव सर्वव्यवस्थापपत्तेरर्थः॥ अतिविरुद्धात्मनेहोपप
 मः न चैतन्मपि प्रपंचतत्त्ववादिनः तद्व्यवस्थानिवाहः सर्वज्ञेश्वरस्य वस्तुसजीवांतराजेदप्रत्यक्षावस्थेना
 वेन जीवेषु दुःखवत्त्वहं दुःखीत्यनुजावापत्तेः॥ अस्मिन्मतेहीश्वरः स्वान्तिने जीवे संसारप्रतिमुखेमात्रिन्यमि
 वपश्यन्तिपिमिष्यास्वनिश्चयान्नशोचतीति नैष प्रसंगः स्यादेतन्मात्रहंशजेदः करणिरश्वरणादिनां काय
 मूर्त्तस्यास्माद्विष्टानमात्मदीपस्यानपायिनी ज्ञानप्रज्ञास्ति व्यापीति ति॥ तथैव सर्वाधिष्ठानेन विष्णुतिनिचे
 त्रः॥ ज्ञानवत्तत्तधर्मस्य सुखदुःखजोराक्षीत्तानधर्मएवनात्मधर्मइत्युपगमेतद्वैचित्र्येण ज्ञानस्य ज्ञानमात्रि
 त्योत्यसंज्ञवेन करचरणव्यवचनेन कायव्यूहवत्॥ कायजेदेन च जोगवैचित्र्या जावत्संगात्सुखदुः
 खजोगादिज्ञानधर्मएवनात्मधर्मइत्युपगमेतद्वैचित्र्येण ज्ञानस्य ज्ञेयसिद्धावप्यात्मनो ज्ञेयसिद्धा जोगवै
 चित्र्यादिना आत्मा जेदप्रतिज्ञेपायोगात्॥ जोगाद्याश्रयस्यात्मनो एतत्वेन प्रतिशरीरवच्छिन्नतया तद्व्यापि
 त्वाद्देवतदेवेदवाइवचने धर्मसंकरापत्तिरिति मतहनेश्च॥ तस्माज्जीवस्याल्लोपगमेन व्यवस्थोपपाद
 नेन युक्तं नापि तस्मै चरादेदसाधनं युक्तं पुंश्रुतिगतिर्यादिस्रवणत्वात्तादाहल्लक्षणाद्याल्लोपगमेन व्यवस्थोपपाद
 त्वमतेयद्यप्येतानुक्तो तत्राणस्तमुक्तमंतत्राणो नूकामतिसमानः सनुजो लोकाचनु संचरतीत्यादिक्क
 तीतां अस्माद्विषयतया अल्लोपुक्तातिगत्यागतिना मणोरणायात्महोमहायानित्यादिक्रतेरल्लोपस्य

च विनुहेसत्यपि स्वीकृतत्वे नोक्तोत्पादिना मणुल्लस्य च त्वमतेपि विनुहेन सह विरोधात्तावात्॥ एतेन जी
 वस्य शब्दंतरादिप्रमाणघट्टेनाप्यश्वरीदेः सिद्धेत्॥ एष जीवप्रबोधयति एतस्माज्जीवउत्तिष्ठति विरुद्धार्थ
 धातुनिष्पन्नारव्यातकृपशब्दंतरस्य नित्यः परोनित्यो जीवइत्यप्रत्यक्षि ज्ञायमानः पुनः अतिरूपाभासस्य
 द्वास्तुपणे त्यादिसंख्यातयाश्च अनृशतनूयइत्यादेर्नैदकस्य गुणंतरस्य यातोवाचोक्तिवर्तितइत्यदिप्र
 करणंतरस्य जीवेशाविति नाम धेयं जेदस्य च सत्त्वदितित्तदीय जेदसाधनंतरमपि निरस्ते॥ उक्तातिगत्या
 गत्यल्लोपानां विनुल्लस्य चैकस्मिन्नाल्लोपसंकरल्लक्षणापि प्रियमोदप्रमोहानेदप्रल्लक्षणमानेदमयान्त
 ल्लक्षणापि सर्वेषामेषां आल्लक्षणत्वेन न्योऽन्यजेदप्रपंचप्रतिषेधतः॥ अतपि च तो सुकृतस्य लोके गुहां प्र
 विष्टोपरमेपराद्धेइति मंत्रेद्विलक्षणापि गुहाप्रविष्टयोरेवमनुपगच्छतोयस्मिन् च पंचजन्ताश्च
 निमंत्रे काधारोयच्छेत्तस्तदाधेयाः पंचजनाश्चैकमेव अल्लोपितेइदमयन्तुवानस्यल्लोपमहल्लोच
 डुव्यव्याघर्गस्त्यापि अस्थूलमेतद्विबल्यदिक्कृतमनुरोधेन महत्वा ल्लोपयोरुपयोरप्यभावप्रतिज्ञानान
 स्य एतेन सुपगमेषु विरुद्धधर्मसमावेशानुपपत्तिमाश्रयणैषां न विरोधश्च दानामपि धर्मिणो जेद
 प्रमाणेन जीवप्रज्ञा जेदप्रमाणनामात्रयापि वैलक्षण्यमुपपादयितुं शक्यमित्यस्य प्रपंचतः॥ तस्मा
 त्परमते अल्लोपयानि नुल्लोप्यादि व्यवस्थामसिद्धिर्न कुतोप्यजेदसिद्धप्रत्याशाः असमन्ततः अल्लोपयानि क
 परमहावाक्यानुरोधेनांतरायाकानो नयन्त्यात्वरूपेण जीवस्य विनुल्लोपपाधिकरूपेण परिच्छेदइत्यादि

प्रकारेण जीव ब्रह्म ने प्रायः कर्मतीनामुपपादानादयदिष्टव्यत्वे तस्माच्चेतनप्रपंचस्य मिथ्यात्वाच्च
 तनप्रपंचस्य ब्रह्मत्वे दाघनवेदानां नाम द्वितीयो ब्रह्मणिविद्योक्तप्राप्ते सन्वयस्य कश्चिद्विरोध इति ॥ १ ॥
 ॥ इति शास्त्रसिद्धांतलेशसंग्रहे द्वितीयः पश्चिच्छेदः ॥ ननु कथं विद्येयं ब्रह्मसंज्ञां सित्यो वता कर्मणामपि
 तत्प्राप्तिहेतुत्वं सम्यक्तेः तत्प्राप्तिहेतुविज्ञानं कर्मवोक्तमहानुने ॥ सत्येनायः पंथा इति श्रुतेर्नित्यमिदं ब्रह्म
 सौक्यं गतविस्मृतकनकमालावाप्तिरुत्पायां विद्यातिरिक्तस्य साधनत्वात् संगतवाद्यब्रह्मावाप्तौ परंपर
 या कर्मपेक्षमात्रपरातादृशी स्मृतिः कृतहि कर्मणमुपयोगः ॥ अत्र नाप्रतीमतानुवर्तिनि ग्राहः ॥ तमेवैव
 दानुवचनेन ब्रह्मण विविदिषेति यज्ञेन दानेन तपसा नाशकेनेति श्रुतेर्विद्यासंपादनद्वारा ब्रह्मावा
 प्त्युपयन्तायां विविदिषाया मुपयोगः ॥ नन्विष्यमाणयां विद्याया मुपायोगः किं न स्यात् ॥ नेप्रत्ययार्थ
 स्प्राधान्यात् ॥ विद्यासंयोगात् सत्यासन्नानि विद्यासाधनानि शमदमादिनि विविदिषासंयोगाच्चुप्राह्यत
 राण्यज्ञादीनि तिसर्वापेक्षाधिकरणभाष्यात् ॥ ननु विविदिषार्थं यज्ञाद्यनुष्ठानादुपैतदंगोचरे द्यावर्धे विदि
 षायाः सिद्धत्वेन तदनावेवेदोपाये विदिषायां कामना संजवेन च विदिषार्थं यज्ञाद्यनुष्ठानात् सिद्धिर्ना
 चरे द्यावर्धे विदिषायाः सिद्धत्वेन तदनावेवेदोपाये विदिषायां योगात् न यज्ञादीनां विविदिषायां विनियो
 गो युक्त इति चेन्न ॥ अत्र द्वेष्टेण्यकारपेक्षासंत्यगिरिहारायां विविदिषायां त्वं द्युत्पाया मिषायां सत्यामप्युक्त
 जीणदिप्रयुक्तधातुवैप्रत्ययदोषात्तत्र प्रवर्तिपर्यंतारुचिर्न जायत इति तत्र च कोषधविधिवन्ति रतिश

याने रूपप्रलानत्प्राप्तौ विद्यसाधनमित्यर्थे प्राचीनचद्रुतमानुष्ठितानभिसंहितफलनित्यनैमित्तिक
 कर्मोपाजितचित्तप्रसादमहिम्नासंपन्नविश्वासस्य पुरुषब्रह्मावाप्तौ विद्यायां च तदोक्तं ब्रह्मवत्तणायामि
 छायां सत्यामप्यनादिनवसंचितानेकदुरितदोषेण्यस्तिककामुकस्य हेयकर्मणा वविष्यन्तो गेष्टावर्ण्य
 संपादयता प्रतिबंधाद्विद्यासाधने श्रवणादौ प्रवर्तिपर्यंतारुचिर्न जायत इति प्रतिबंधनिरासमूर्वेतत्संपा
 दकयसादिविद्यानोपपत्तेरिति ॥ विवरणानुसारिणस्त्वाहुः ॥ अततिप्रत्ययार्थयोः प्रत्ययां स्पयार्थस्य प्राधा
 न्यमितिसामान्यन्यायादिष्वविषयतया शब्दबोध्यावशात् साधनतान्वय इति स्वर्गकामादिवाक्येषु त
 विशेषन्यायस्य वजीयस्त्वात्वेन जिगमिष्यति ॥ असिना जिघांसतीत्यदि लौकिकप्रयोगेष्वादि रूपसाध
 नस्य तदन्वेष्टव्यं तद्वावजिज्ञासितव्यं मंतव्य इत्यादि वैदिकप्रयोगे तव्यार्थचतुर्विधेऽस्य त्रययानि हि
 तेष्वविषय एव गमनादन्वयस्य व्युत्पत्त्याद्य ॥ प्रकृत्यतिहितयां विद्यायां यज्ञादिनां विनियोगः ॥ ननु
 तथासति यावद्विद्योदयं कर्मानुष्ठानापतेत्यजते वहितहेतुमित्यादिकति सिद्धकर्मत्यागरूपस्य सत्या
 स्यविद्यार्थत्वं पात्रेतेति चेन्न ॥ प्राग्बीजावापात्कर्षणं तदनंतरं मर्कषणमिति कर्षणं कर्षणं गोब्रीह्या
 दिनिष्पत्तिवदाकुरुतोर्मुनयोर्मकर्मकारणमुच्यते ॥ योगादुत्पत्तयेव शमः कारणमुच्यते ॥ इत्यादि व
 चनानुसारेण चेतसः शुद्धिविविदिषादिरूपप्रत्ययकारणोदयपरितंकर्मानुष्ठानततः सत्यास इति क
 र्मतत्त्वात् सत्या विद्यानिष्पत्त्युपगमात् ॥ ३ ॥ तं हि ॥ नेष्टमसिद्धाप्रत्ययकप्रवर्णनात्तुहः कर्माणां प्राप्ताद्य

शुद्धिः कृतायां स्वस्वमायां निश्चयं तेन इवेति ॥ कर्मणो विद्यार्थत्वं पक्षेपि विविदिषापर्यंतं कर्म
 नुष्ठाने विविदिषार्थत्वं पक्षाको जेदइति चेत् ॥ अयं जेदः ॥ कर्मणो विद्यार्थत्वं पक्षेपि विविदिषापर्यंतं क
 र्मानुष्ठाने विविदिषार्थत्वं पक्षाको जेदइति चेत् ॥ अयं जेदः ॥ कर्मणो विद्यार्थत्वं पक्षेपि विविदिषा
 सिद्धनेतरं मुपरतावधिफलपर्यंतं तानि विविदिषागुणानां विविदिषाप्रवणमननासि साधनानि नानि
 वृत्तिप्रमुखानि संपाद्य विद्योत्पादकत्वं नियमोक्तिविविदिषार्थत्वं पक्षेपि प्रवणदिप्रवृत्तिजननसमर्थो
 कटेष्ठासंपादनमात्रेण कृतार्थतेति नावश्यं विद्योत्पादकत्वं नियमः पक्षेपे च त्वारिंशत्संस्कारा इति स्म
 तिरूप कर्मणो मातृज्ञानयोग्यतापादकमलोपलक्षणगुणधानलक्षणसंस्कारार्थत्वं पक्षेपि वेति व
 दंति ॥ ननु केषां कर्मणो मयमुदाहृतं श्रुत्या विनियोगो बोध्यते ॥ अत्र वैशिष्ट्यं केनैव नुवचनेनेति
 अत्र चारिधर्मणो यत्नेन दानेनेति गृहस्थधर्माणां तपसानाश्रमैनेति वानप्रस्थधर्माणां चोपलक्षण
 मित्याश्रमधर्माणां मेव विद्योपयोगः ॥ अतएव विहितव्याघ्रमकर्मपिति शरीरकसूत्रे विद्यार्थकि
 र्मस्वाश्रमकर्मपदप्रयोग इति कल्पतरौ नुनाश्रमधर्माणां मेव विद्योपयोगः अंतरावापि नुतद्वहिरित्य
 धिक्कृतोऽश्रमरहितविधुराद्यनुष्ठितकर्मणो मपि विद्योपयोगानिरूपणं ॥ न च विधुरादना
 मनाश्रमिणां शरजमाद्यनुष्ठितयः ॥ ११ ॥ ११ ॥ साधुत्वादिति विविदिषाणां विद्यासाधनप्रवणत्वावधि

प्रविद्याहेकारसुरवदुःखदितर्म्मप्रत्यक्षस्याज्ञाननिवर्तकत्वा ननु पगमदिति चेत् ॥ प्रविद्यादिप्रत्यक्षस्य सात्त्विकप
 क्षेन रतिरूपापरोक्षज्ञानस्यावरणनिवर्तकत्वं नियमानपायात् ॥ अथ कोयं सात्त्विकी जीवतिरेकेण व्यभिचरते
 ॥ अत्रोक्तकूटस्थोपदेहद्वयाधिष्ठानचूतकूटस्थचैतन्यं स्वावच्छेदकस्य देहद्वयस्य सात्त्विकत्वं इह लक्षणं विचार
 त्वाद्यसात्त्विकत्वं ॥ लोकेपि ह्योदासित्यवोधात्मा मेव सात्त्विकं प्रमिद्धं ॥ यद्यपि जीवस्य वृत्तयः सति देहस्यैव
 त्रासिकास्तथापि सर्वतः प्रसूतेन स्वावच्छिन्नेन कूटस्थचैतन्येनैव ज्ञानास्यमेव देहद्वयजीवरूपचैतन्यप्रतिबि
 म्बगर्जातः करणत्वं विधिद्विविधेयोऽप्युच्यते ॥ अत्र ज्ञानैव त्रासितं ॥ अंतरालकाजैतुसहस्रजावैः कूटस्थचैत
 न्येनैव मासतोऽतएवाहंकारादीनां सर्वदा प्रकाशसंसर्गात् संशयाद्यगोचरत्वं ॥ अतएव ज्ञानधारोकाजीनाहं
 कारस्यैतावन्तं कालमिदं महं पश्यन्नेवासमित्यनुसंधानचानचकूटस्थप्रकाशिते कथं जीवस्यैव बहिरस्म
 त्पदिकमिति प्राप्ते ॥ अन्योन्याध्यासेन जीवैकत्वापत्त्या कूटस्थस्य जीवांतरंगत्वात् ॥ न च जीवचैतन्यमेव
 सात्त्विकं बलुकिं कूटस्थतेति वाच्यं ॥ लोकि कवेदि कयवहारकर्तृस्तस्योदासीन इह स्वासंजवेन सात्त्विक
 वेतो केवलो निर्गुण इति श्रुत्यक्तसात्त्विकयोगात् ॥ तयो रमः पिप्पलं स्वादु त्पनश्रन्तं योऽतिवा
 कशितोति कर्मफलजातः जीवा दुदासीनप्रकाशरूपसात्त्विकः पृथगाज्ञानाद्येति नाटकादीपेन तस्य
 शास्त्रास्योपदेष्टव्यं तेन सात्त्विकी जीवति विविच्यते ॥ यथा हि नृत्पत्रालास्थितो दापः प्रलुप्तस्याश्वनक
 र्त्तरीषोपयन्नुविशेषणतद्वाच्यं पिप्यते ॥ तथा च दामासविशिष्टो हंकाररूपजीवविषयज्ञो गालोत्यवेकत्वा

एकोदवन्तिमं त्रस्तुब्रह्मणो जीवनावाप्तिप्रयत्ने साहित्यप्रतिपादकः द्वा रकुर्यात्तेतिमं त्रोगुहाधिकरण
 व्यायेन जीवयरोजयपरः गुहाधिकरणनाभ्योदाहृतयेगिरहस्यब्राह्मणव्याख्यातेप्रकारेण जीवोत्तः
 करणेनयप्रसेवेतिनकश्चित्विशेष्यदुत्ताहुः अन्त्येकस्यजीवबसाहीननुसर्गतेनाविद्योपहितेनरूपेण
 पुरुषोत्तरांतः करणदीनामपिपुरुषोत्तरं प्रतिस्वातः करणनामकसाहित्यसंसर्गविशेषेणप्रसक्तत्वापत्तेः
 नचांतः करणजेदेनप्रसारनेरात्तदनापत्तिः साहित्यनास्तेनः करणहोसर्वत्रसात्पिजेदेनसतिप्रमान्नेदे
 स्थाप्रयो जकत्वात् न समादेतः करणेपधानेन जीवः करणसाही तयाचप्रतिपुरुषेसाहित्येदात्तपुरु
 षोत्तरांतः करणहे पुरुषोत्तरसात्प्यसंसर्गदातदयोग्यत्वात् द्वा प्रकाशउपपद्यते सुषुप्तावपि सूक्ष्म
 रूपेणांतः करणसद्भावात्तदुपहितः साहित्यहाप्यस्येवनचांतः करणोपहितस्यप्रमान्नेनतस्यसाहित्य
 लेसुषुप्तोप्रमान्नावेपिसाहित्यसत्त्वेततयोत्तेश्चावश्यं वक्तव्यमितिवाच्यं विशेषेणोपाधोत्तेश्चसिद्धान्त
 समंतत्वेन अंतःकरणविशिष्टः प्रमातातदुपहितः साहित्येतिरोपपत्तेरित्याहुः ननुत्तररूपस्यसाहित्येण
 श्वेतस्येमात्रावरकेणज्ञानेनावरणमयर्जनीयमितिकथमावतेनाविद्याहंकारादिज्ञानां राहयद्विद्या
 स्वावतप्रकाशप्रकाशेति केचित्। वस्तुतोविद्योतः करणतद्वर्माविनासकसाहित्ये तस्यविहायेवाज्ञानं
 चेतस्यमावणतीत्यनुजवानुसारेण कल्पनान्नकश्चिद्दोषः अतएवसर्वदक्षितेष्टामनावतप्रकाशसंसर्ग
 दज्ञानविपरितज्ञानसंशयागोचरत्वेसाहित्ये तस्यस्यानावतेहतत्वरूपनूलस्यानेदस्यापिप्रकाशाप

तिरितिचैवनादृष्टापत्तेः आनेदरूपस्य प्रकाशप्रयुक्तस्यात्मनिनिरुपाधिकप्रेरणेदर्शनात्तासतएवप
 रमप्रेमास्पदत्वलक्षणसुरबमिति विवरणं। स्पष्टेतर। इदानीमप्यानेदप्रकाशमुक्तिसंसारधोरविशेषप्र
 संगः ननुकल्पितनेदस्यसात्त्वानेदस्यस्य प्रकाशोप्यनावच्छिन्नस्यब्रह्मानेदस्यावतसंसारदृष्टायामप्रकाशेन
 विषेष्टोस्तीतिचेत्। नजानेदेनवच्छिन्नांशस्यापुरुषार्थत्वात्। आनेदापरोक्षमात्रस्यचेदानीमपिसत्त्वात्। नच
 नवच्छिन्नास्यानेदस्यातिसंशयः सुषुप्तिसाधारणदनतिस्पष्टात्ततोवेष्यधिकानेदेषु प्रतिशयानुभवत्। अ
 नवच्छिन्नोब्रह्मानेदस्त्वनिरतिशयः। आनेदवत्प्यमानुषानेदोत्तरोत्तरशतगुणेत्वंविषयवर्णनस्यप्रमाणेदे
 मापनादिति चेत्सिद्धान्तेसात्त्वानेदब्रह्मानेदानीं वस्तुतएकत्वेनोत्कर्षासंज्ञवात्। मानुषानेदारीनामुत्तरो
 त्तरोत्कर्षाश्रुतिबीदतीतिचेत्। कोवाभूतेश्रुतिनिवर्ततीति किं त्वदेतवादेतदुपपादनमशक्यमित्युच्यते। नन्वे
 कस्येवसौरलोकस्यकरतलस्फटिकरूपेणघनिव्यंजकविशेषोपधानेन अतिव्यक्तितारतम्यदर्शितादेकत्वे
 पिज्ञानेदस्यपि व्यंजकसुरबन्धनेनेपोधानेनातिव्यक्तितारतम्यरूपमुत्कर्षावकर्षावर्णयुक्तमितिचेदेतान
 दृष्टोतासंप्रतिपत्तेः सर्वतः प्रसरमपरस्यजलस्येवकरतलसंबंधेनगतिप्रतिहतोवहतीनावाधिकप्रका
 शाः नावदप्येणदिसंबंधेनगतिप्रतिहतोवरस्यसौरालोकस्यगगनेविनाकरतलादिसंबंधमस्यप्रका
 शमानस्यनिष्प्रतलप्रसरम १ १ हतीनावात्तरीपरीतिसंबलनाद्यततोप्यधिकप्रकाशइतितत्रातिव्यं
 जकापाधिकानिव्यक्तितारतम्यानुपगमात्। दृष्टोतप्रतिपत्तोगमनप्रसरतसौरालोकवहनवच्छिन्नानेद

स्माहताकरतलाद्यवच्छिन्नसौत्रालोकवत्सुखवत्स्यवच्छिन्ना नंदस्याधिकत्रिभ्यस्त्रिरिति मुक्तिः सं
 सारस्यैवात्महितत्वापत्तेः श्वा एतेन संसारदशायां प्रकाशमानोपि मिथ्याज्ञानन संस्कारविहिततया न
 नंदः तीव्रवायुवित्तिस्रप्रपञ्चावान्तरप्रकाशतो मुक्तौ तदज्ञावात्तया वदतास्तत इत्यपि निरस्तं निवे
 शेषस्वरूपं नंदप्रकाशमाने तत्र विज्ञेयदोषादप्रकाशमानस्य मुक्तावयिनोति शायस्यात्मज्ञावात् तस्मा
 त्साक्षात् नंदस्यानादतत्त्वकल्पनसमयमुक्तं अत्राहुरद्वैतविद्याचार्याः यथासुखस्यैकस्यैव धर्मरूप
 स्यमात्रित्यतारतम्ययुक्तेषु नैकेषु दर्पलेषु प्रतिबिंबे सत्कृपाधिमात्रित्यतारतम्या तत्र तत्र प्रतिबिंबे
 धावन्त्यापकर्षस्तारतम्येन ज्ञास्यते एवं वस्तुतो निरतिशयस्यैकस्यैव स्वरूपानंदस्यातः करणप्र
 तिबिंबिततया साक्षात्तदज्ञावेद्यामुक्तं न सुकृतसंपत्तधीनविषयविशेषसंपर्कप्रयुक्तसत्त्वोत्पत्तीपक
 र्परूपश्रुद्धितारतम्ययुक्तसुखरूपोतः करणवृत्तिप्रतिबिंबिततया विषयानंदज्ञावेव तमोऽणक
 पोपाधिमात्रित्यतारतम्यदोषादपकर्षस्तारतम्येना ज्ञास्यते इति संसारदशायां प्रकाशमाने प्या नंद
 यस्त्यापकर्षतारतम्येन सान्निशयत्वादहृदिः ॥ विद्योदये निखिलापकर्षी ध्यासनिवृत्ते राशे पितस्या
 तिशयत्वापायातकृतकृत्यं तेति विशेषोपपत्तेनिरुपाधिकप्रेमगोचरतया प्रकाशमानः साक्षरानंदो
 नादत एवेति ॥ अत्यंतप्रकाशमानो प्या नंदो नास्ति तत्र प्रकाशत इत्या वरणतुल्यवाहृत एवा एकस्मिन्
 पिसाक्षिये विद्याकाशे तत्पमनेदसंज्ञवेन चेतन्यरूपेण तावरणस्यानंदनरूपेण वरणस्य वा वि

१५

रोधात् स्वरूपप्रकाशस्यावरणनिवृत्तकृतया प्रकाशमाने आवरणस्याविरोधाच्च ॥ तदुक्तमर्थं न जानामिति प्रका
 शमान एही वरणदर्शनात् न च तजानादत सामान्याकाशवच्छेदेन विशेषावरणमेवानुच्य इति वाच्यं ॥ अत्रावर
 णस्यान्यावच्छेदेन मानेति प्रसंगात् न च सामान्यविशेषज्ञावोनियामक इति नातिप्रसंग इति वाच्यं ॥ अत्राव्याप्यव्या
 पकज्ञावतिरिक्तं सामान्यविशेषज्ञावातावेन वन्ति न जानामीति धूमावरकाज्ञानानुत्तवप्रसंगात् तस्मात्तद्वद
 वच्छिन्नमज्ञाने प्रकाशते तदेवावतमिति प्रकाशमाने प्याज्ञाने युज्यते अत्रज्ञाने च यथासाक्षं शं विहायै
 तत्पमावणेति एवमानेदमपितत्तत्सुखरूपवृत्तिकवलीकृतं विहायेवावणेति स एवैषयिकानंदस्या
 वरणनिवृत्तः स वावरणनिवृत्तप्रत्यूषसमयेवाद्यावरणनिवृत्तवत्कारणविशेषप्रयुक्तवृत्तिवि
 शेषवशात् तत्र तमज्ञावेन तवति ॥ अतः स्वरूपानंदविषयानंदो विषयानंदो नोच परस्परनेदसिद्धिरिति
 वेदंति ॥ सर्वथा साक्षिचेतनस्य स्यानादतत्त्वादावरणनिवृत्तवार्थेति मनवे सैव तेनाहंकारादिप्रकाशनमिति कु
 ल्यमेवा न त्वेवं कथमहंकारादीनामनुसंधानं ज्ञानसूक्ष्मावस्थारूपस्य संस्कारस्य ज्ञाने सत्ययोगेन नि
 त्येन साक्षिणत्वादाधाना संज्ञवात् ॥ अत्र केचिदाहुः ॥ स्वसंस्करणेन साक्षिणसदृशस्य मानोहंकारस्तत्र इ
 घटादिविषयवत्साकारपरिणतस्वावच्छिन्नेनापिसाक्षिणत्वात् तद्विषयानित्यत्वात् संज्ञवति संस्का
 राधाने घटादौ विषय इव न हि स्वस्वाकारवत्तवच्छिन्ना साक्षिणवत्त्वेन चरसंस्काराधाना मिति नियमो
 स्ति ॥ तथा सतिवृत्तिगोचरसंस्कारासेन वेन वृत्तेरस्मरणप्रसंगात् ॥ अनवस्थापत्यावृत्तिगोचरवृत्त्ये

सरस्मानुभवसायनिशसेननिरस्तत्वात्किं नु यदुत्पद्यते चेत्तमेयस्य काशालेन दृष्ट्या तद्वत्त्वं
 स्काशानमित्येव नियमः एवं च ज्ञानमुपादयोतः करणवृत्तयः पिंडाद्यद्वरेतो विस्फुलिगाः स्वस्वावधि
 न्नवन्हीनिवस्वस्वावधिन्नेनानित्येन साक्षिणनाम्पत इति पुनर्नोपपत्तिरसंस्काराधाने ॥ यस्मिन् घटे काकारध
 स्तावद्दूरमेवावतासयेत् ॥ घटस्य ज्ञानताग्रहणे चेतन्येनावतास्यत इति कठस्थोको विषयविशेषणस्य
 ज्ञानस्य विषयावधिन्नब्रह्मचेतनावतास्यत्ययतः यश्च तत्प्रसिद्धिर्कोक्तो ज्ञानेष्वादिनामन्वधिन्नमुद्रा
 तम्यरूपनित्यसाक्षात्तास्यलपक्षस्तयोरपि चेतन्यस्य स्वसंस्कारपरोक्षरूपत्वात् तत्र संसारे वश्यं वा व्य
 तितत्संस्कारानित्यरूपसद्भावान्तेषु संस्काराधाने काचिदनुपपत्तिरिति ॥ अमेतुमुपुष्पावविद्यानुसं
 धानसिद्धये कल्पितामविद्यावृत्तिमहमाकारासंगीकृत्याहमर्थसंस्कारमुपपादयति न चास्ति न पक्षे एता
 वंतं काजमिदमहं पश्यन्नेवासमित्यस्य ज्ञानधाराकाशीनाहमर्थानुसंधानानुपपत्तिः ॥ अथ चेदनेन सुरयदुः
 खयोग्यपद्यवृत्तिद्वये योगपद्यस्यापि विरोधेनाप्यज्ञानधाराकालेप्यमहमाकाराविद्यावृत्तिसंतानसं
 ततवादिति ॥ अपरे ह्यहमाकारावृत्तिरंतःकरणवृत्तिरेव किंतु पासनादि वृत्तिवन्तज्ञाने कसितत्करणजन्य
 त्वादिति ॥ अपरे ह्यहमाकारावृत्तिरंतःकरणसंज्ञवृत्तिनवालिगादिकं लिगादिप्रतिसंधानस्य स्यात्तदहंकारनुसं
 धानदर्शनात् ॥ नापि मनःकरणं तस्योपादानं नूतनम्यद्विदपि करणत्वात्कृतेः तस्य हि मर्थप्रत्यक्षिज्ञापि
 ज्ञानं न स्यादिति चेत् ॥ तस्या अहमंशो ज्ञानलोतावपि ततांशे स्मृतिकरणत्वेन त्वत्संस्कारजन्यत

याज्ञानत्वात् ॥ अंशजेदेन ज्ञाने परोक्षत्वापरोक्षत्वं वत्प्रमाणाप्रमात्ववद्यज्ञानत्वाज्ञानत्वयोरपि अनिवार्यादित्या
 हुः इतरे ह्यहमाकारावृत्तिज्ञानमेवमाहं ज्ञानमित्यनुत्तवात् ॥ न च करणसंज्ञवः अनुत्तवात्सारेण मनस
 एवांतर्दिश्यस्य करणत्वं स्यादपि कल्पनादित्याहुः एवं सति ॥ बाह्यविषयापरोक्षवृत्तीनामेवावरणानि नावक
 वनियमः पर्यवसन्तः ॥ ननु नायमपि नियमः शुक्तिरजतस्थले इहमाकारवृत्तेरज्ञानानातिभावकत्वात् ॥ अ
 न्यथोपादानाभावेन रजस्येतोत्ययोगादिति चेत् ॥ अत्राहुः इहमाकारवृत्तेरहंशाज्ञाननिवृत्तावपिशुक्तिवृत्तिवि
 शेषांशाज्ञानानिवृत्तेस्तदेवरजतोपादानमुच्छिन्नाद्यज्ञानैरजताध्यासस्य तदज्ञानेन तदज्ञानवत्त्वात् ॥ अ
 ध्यासं ज्ञाप्यदीक्षाविवरणेऽनुत्तयमानान्ययव्यतिरेकस्यैवाज्ञानस्य रजताध्यासोपादानलोकेः अतएव शुक्लं
 शोधिष्यन्न इह मंशा आधारः सविनासाज्ञानविषयो धिष्टानमतदूपोपितदूपेण शोध्य कुभोस्फुरन्नाधार इति संचे
 पशाग्निरकेविवेचनादिति ॥ अपरे हि रजतमिति इह मंशासंज्ञिन्नेन प्रतीयमानस्य रजतस्येह मंशाज्ञानाभेवोपादा
 ने ॥ तस्य चेदमाकारवृत्त्यावरणशक्तिमात्रनिवृत्तावपि विज्ञेयत्वात्पासहृतदनुवृत्तेनोपादानत्वात् संज्ञवः जलप्र
 तिबिंबतद्वत्ताद्योत्राध्यासे जीवमुक्तानुवृत्तप्रपंचाध्यासे च सव्यतिनाधिष्ठानसाक्षात्कारानंतराविश्यामा
 यरणनिवृत्तावपि विज्ञेयत्वात् ॥ संहिताज्ञानमात्रस्योपादानसंज्ञप्रतिपत्तिरित्याहुः कवितादिकचक्रवर्तिनिर्मिह
 ज्ञतोपाध्यायास्ति रजतमिति नमरूपवृत्तिव्यतिरेकेण रजतोत्पत्तेः प्राणिहमाकारावृत्तिरेवनास्ति ॥ तिस्र्या अ
 ज्ञाननिवृत्तकल्पसदसद्भावविचारनिशान्तेन मनसि ॥ तथाहि न तावत्तत्र मरूपप्रवृत्तिव्यतिरेकेण हमाकारा

वरिचनुनवसिद्धाज्ञानद्विज्ञाननुनयात्। नाप्यधिष्ठानसंप्रयोगात्तावेरजताधनुस्तत्रिस्तत्रमानंततोदुष्टे
 द्रियसंप्रयोगस्यैवाध्यासकारणत्वप्राप्तेः नचसंप्रयोगेनसर्वज्ञमव्यापि-अधिष्ठानस्युरणंनुस्वतःप्रकाश
 मानेप्रत्यगात्मन्यहंकाराध्यासेमपिव्याप्नोति।तिवाच्यं तस्यापिघटाध्यासाव्यापित्वात्तद्वरादिप्रत्यक्षात्
 प्राकृष्टधिष्ठानतूनोक्तप्रमाणमात्रगोचरचक्षुषवत्पसंनवात्स्वरूपप्रकाशस्यचावलत्वात्। प्रावताना
 वतसाधारणेनाधिष्ठानप्रकाशमात्रस्यध्यासकारणत्वेऽशुक्लीहमंशसंप्रयोगात्तत्रागपितद्वयधित्तचै
 त्तन्यस्वरूपप्रकाशस्यावतस्यसंज्ञावेनतदाप्यध्यासापत्तेः नचाध्याससामान्येधिष्ठानप्रकाशसामान्यहेतुःप्रा
 तिनासिकाध्यासेतिव्याक्ताधिष्ठानप्रकाशइतिनातिप्रसंगः सामान्येसामान्यस्यविशेषविशेषस्यहेतुत्वोविना
 दितिवाच्यं। एवमपिप्रातिनासिकशंभपतिमकूपजलनेत्याध्यासाव्यापनात्। रूपानुपहितचाक्षुषप्रत्यया
 योगेनतदानींशंखादिगतशैलतोपलंतात्तावेनचाध्यासात्प्राकाशंखादिरूपाधिष्ठानगोचरवत्संनवा
 त्। नचप्रातिनासिकेध्वपिरजताध्यासमात्रेनिरुक्तेविशेषहेतुरास्तमितिवाच्यंतथासतिसंयोगात्प्राक
 षीतशंखाध्यासाप्रसंगाद्यतदाध्यासेसंप्रयोगः कारणमित्यवश्यवक्तव्यतयातस्यैवसामान्यतःप्राति
 नासिकाध्यासमात्रेलाघवात्कारणत्वसिद्धौततएवरजताध्यासकाराचिद्वक्तव्यमितिवाहृदधिष्ठा
 नप्रकाशस्यसामान्यतोविषयत्वाध्यासकारणत्वस्यासिद्धेः ननुसादृश्यनिरपेक्षेअध्यासांतरे
 ऽकारणत्वेपितत्सापेक्षेरजताध्यासेरजतादिसादृश्यतूलरूपविशेषादिविशिष्टधर्मिज्ञानरूपम

धिष्ठानसामान्यज्ञानंकारणमवश्यंवाच्यंदुष्टेद्रियसंप्रयोगमात्रस्यकारणत्वेऽशुक्तिर्वदिंगालेपिरजताध्या
 सप्रसंगात्। नचसादृश्यमपिविषयदोषहेनकारणमितिवाच्यं। विसदृशोपि सादृश्यं नमेसत्यध्यास
 सज्ञावात्। जलधिसलिलपूरेदूरेनीलशिलात्याद्यारोपदर्शनात्। नचतद्वेतोरेवेतिन्यायात्सादृश्यज्ञानसा
 म्येवाध्यासकारणमस्ति। त्रिभुक्तं। ज्ञानसामग्र्याअर्थकारणत्वस्यकचिदप्यदृष्टेः ततःसादृश्यज्ञानत्वमे
 वलघुत्वाच्चनचस्वतःशुद्धेपिशुद्धकलद्यौतत्तंगारगतेस्वच्छेजलएवनेध्याध्यासः तमुक्ताफलइतिव्यव
 स्थावच्छस्वत्वावादेवशुद्धोरजताध्यासेनोगतादाविति व्यवस्थाननुसादृश्यज्ञानापेक्षणादितिवाच्यं।
 स्वतःपटखंडेपुरीकमुकुतत्वाध्यासेपितत्रैवकर्तृतादिधर्मादितदाकारे तदध्यासस्यवस्तुस्वभावमनुरुध्य
 ध्यासादृश्यज्ञानत्वात्तुविधायिबानिश्चयात्। अन्यथातदापितत्रतदध्यासप्रसंगात्। उच्यते। सादृश्यज्ञानसा
 ध्यासकारणत्वावादेविशेषदर्शनप्रतिबंधेषु रजताध्यासेष्वेतस्य कारणत्वंवाच्यं। ननुतदप्रतिबंधेषु
 पितशंखाध्यासेषुअसंनवात्। विशेषदर्शनप्रतिबंधेषुप्रतिबंधकज्ञातसामग्र्याः। प्रतिबंधकत्वनि
 यमेनविशेषदर्शनेनसामग्र्यवश्यंप्रतिबंधकावाच्येति ततएवसर्वव्यावस्थोपपत्तेः किंसादृश्यज्ञानकारण
 त्वकल्पनयातथाहिदृग्गतादौचक्षुषःप्रसंप्रयुक्तेतदीपनेत्यादिरूपविषयदर्शनसामग्र्यात्तत्तत्तज्जताध्या
 सःशुक्लादावपिनीलतागादिआपिचक्षुःसंप्रयोगेनतत्तत्तदध्यासः सादृश्यज्ञानमात्रसंप्रयोगेनतत्तत्त
 दध्यासः तदपिशुक्तिर्वक्तव्यविशेषदर्शनसामग्र्यात्तत्तदध्यासप्रसंगइतिचेतन। अध्याससमयेऽशुक्ति

खदर्शनात्तावेन तत्पूर्वतस्मात्प्रत्यक्षत्वात् । मम सादृश्यज्ञानरूपा ध्यासकारणोपेक्षा
 त्विबन्धात्तद्वृत्तिखदर्शनसामग्र्यत्वात् । सुपगमस्तत्त्वत्वात् । सुपगमे तु घटकुटी प्रज्ञातव्यं तद्वृत्तिवेत्त
 न । समीचीयसर्पणं नंतरं रजतसादृश्यरूपे चाकृद्विषये दृश्यमान एव वृत्तिरूपेण ज्ञेयं तत्त्वत्वात् । सामग्री
 प्रतिबंधकत्वात् । द्वैतदृष्टिदोषेण प्रतिबंधाद्वा व्यंजकनीलपुष्पादिग्राहका समवधानाद्वा तत्त्वत्वात् । साम
 ग्र्यत्वावस्थवत्त्वत्वात् । एवञ्जलधिजले निधतनीलरूपा ध्यासप्रयोजकदोषेण दूरे व्यंजकनरंगादिग्राहका स
 मवधानेन च शौलजलजगन्निशालादिविशेषदर्शनसामग्र्यमावाधित्वात् । लोच्यध्यासः । चिह्नते पटे प
 रिणहकपविशेषदर्शनसामग्रीसत्त्वान्तरुं डरीकमुकुलत्वाध्यासः । कर्तनदिघटिततत्त्वकारे तद्वृत्तावात्त
 दध्यास इति । नन्वेवं करस्य हेतुहृत्कले तदीयमीलरूपविशेषदर्शनसामग्र्यमावाधजताध्यासः किं न ।
 मवेत्सादृश्यज्ञानानपेक्षणादिति चेत् । नवत्येव किंतु तान्त्रादिभ्यावर्तकविशेषसामग्र्या अथवा ध्यातुः ।
 तदध्यासेनापि ज्ञाव्यमिति क्वचिदनेकाध्यासे संशयः । गोचरो न वीतिक्वचिन्मुरजतप्राये कोशाग्रहादोरज
 ताध्यास एव जवतिक्वचित् सत्यपि सादृश्यज्ञाने वृत्तिकारो कदाचित् करणोपाधौ ज्ञेयनाध्यासानुदये
 वदध्यासा नुदयेपि न हानितास्मान् कार्यकल्पेदमाकारवृत्तिर्नास्ति । प्रतिबंधे दमर्थसंयोगकारणकृत्वा
 ततो न वत्या एव दंष्ट्रे दुष्टेन्द्रियसंययोग कृत्तितविद्यापरिणामस्वसमानकालरजतविषयत्वस्याप्य
 स्मात्तिरुच्यमानत्वात् । तत्र ज्ञानसमानकालोत्पत्तिके प्रतिज्ञासमात्रविपरिवर्तिनिरजते तस्माच्चानास्ते

प्रयोगात्तावेपितत्तादात्म्याश्रये दमर्थसंययोगादेव तस्यापि चक्षुर्याद्यलोपपत्तेश्चक्षुषारजतपश्यामीति प्राप्ति
 तासि करजतस्य स्वसंययोगात्तावेपि चक्षुषत्वानुत्तवात् । न च स्वसंययोगात्तावादेव बाधकात्तत्तादृशनापि
 दुष्टेन्द्रियसंययोगजननमिदं च त्रिसमकालं । ज्ञानकारणस्यैव संययोगस्यार्थकारणत्वात् । किं हि दंष्ट्रनंतरं
 विहातुतज्जुसंतद्विषयत्वे साक्षिण्यध्यासात्तत्त्वत्वात् । चाक्षुषत्वानुत्तवस्तत्त्वत्वात् । कंचैतन्नातिव्यंजकदंष्ट्रजिनद्व
 त्वेन परंपराद्याचक्षुरपेक्षामात्रेणेति वाच्यं । तथा सति पीतशंखत्रमेव चक्षुरनपेक्षाप्रसंगात् । न हितत्र
 शंखग्रहणे चक्षुरपेक्षा रूपे विना केवलशंखस्य चक्षुर्याद्यलोपपत्तेश्चक्षुषारजतपश्यामीति प्राप्ति
 सुपगमात् । न च पीतिमास्वरूपतो नाध्यस्यते किंतु नयनगतपि तपीति प्रोक्तं नूयमानस्य शंखसंसर्गमात्रमध्य
 स्यत इतीपीति मानुजवार्थमेव चक्षुरपेक्षेति वाच्यं । तथा सति शंखतत्त्वत्वं सर्गयोरप्रत्यक्षसंययोगात् । नयनप्रदेश
 गतपि तपीति माकारवत्पत्तिवत्कसाक्ष्यसंसर्गगतयोस्तद्वत्त्वत्वात्तावात्पीतिसंसृष्टशंखगोचरे क्वत्वनमु
 पगमाच्च । न च नयनप्रदेशस्थस्य पितपीति प्रोक्षाच्च शंखसंसर्गध्यासो नोपेतो किंतु नयनप्रदेशमितिः सह निर्गत
 स्य विषयव्यपिनस्तस्य तत्र संसर्गध्यासः कुं सुजाकलिप्रद्वको सुं न इति संजवतितत्त्वकारवृत्त्यजिभ्यस्तत्त्वत्वात्
 संसर्ग इति वाच्यं । तथा सति सुवर्णवर्णवर्णितोपहृतौ नयनेन वीक्ष्यमाणे शंखे तदीतरेषां पीतिमधीप्रसंगा
 त् । न च सपीतिमासमपि गृहीत एव दूरे ग्रहीतुं शकः । विहाय सुपयुक्त्यतचित्तिहंगमद्वतरेषां च समीपे न
 दृष्टव्यमिति वाच्यं । इति तरेषां मपि तत्त्वत्वं कृत्तित्वत्वं चक्षुषोपीतिसमाधीप्सत्त्वेन तद्वृत्तेश्चक्षुषतद्वृत्तिरिति वाच्यं ।

एवमप्यनिधवक्षसिकतामयलजप्रवहदृष्टनदीजजननै ध्यासेरक्तवस्त्रे पुनिशिचंद्रिकायानात्पाध्यासे
 चानुचयमाना रोपस्य वक्तुमशक्यते न तत्र नैव्यां संस्थाधिष्ठानगोचरचाक्षुषवत्पनमुपगमेचक्षुर
 नुपयोगस्य दुःपरिहरत्वात् । अतस्त्वेतदिति क्रूरसंस्थया लस्य मधुरेति कृता तासो ज्ञानांतरानुत्तवसंस्कारहे
 तुक इति प्रतिपाद्यतापंचयादिकाग्रथेन स्वरूपयतो ध्यमानस्यैव तिरक्तसंस्थेन्द्रियकलस्फुटिकरणत्वात् । अ
 न्यथा तत्र रसनव्यापारापेक्षानुपपत्तेः तस्मात्तुदाहृतनैत्यायासस्य लेष्टधिष्ठानसंप्रयोगादेव ततो च
 रचाक्षुषवन्निमित्तमका लोहपो ध्यासस्तस्यावन्नेविषय इति तस्य चाक्षुषत्वममुपगतं भवति । रूपविना केवला
 धिष्ठानविषयवाक्क्षपवत्संज्ञवात् । अधिष्ठानगोचरवत्पनावेचविषयचैतन्यमिति व्यक्तेनावेन जलत
 दंध्यस्तेनैत्यादीनां तद्भास्यत्वयोगोचरवत्पना तदवच्छिन्नचैतन्यमिति व्यक्तेऽपि नोपहृतं सकृत्संज्ञयोगादेव त
 त्रतिरक्तसंस्थासतमात्रविषयरासनवन्निश्चयसमकालमुत्तेतितिरक्तसंस्थरासनत्वममुपगतं भवति । त
 त्रिन्द्रियजमाधिष्ठानगोचरवत्पनातिव्यक्तचैतन्यमास्येति क्रूरसंस्थे परंपरया पिरसतोपयोगात्तावेन तत्र क
 प्यमपि प्रकाशं तरेण रासनत्वानुत्तवसमर्थना संज्ञवात् । तथैव रजतस्यापि चाक्षुषत्वोपपत्तेः पत्रपासा
 स्य नुत्तवो न बाधनीयः न चासंप्रयुक्तस्य रजतस्य चाक्षुषत्वप्रत्यक्षमात्रे विषयेन्द्रियसंनिर्गमः कारणेन्द्रिय
 प्रत्यक्षेन संगः कारणं रजतप्रत्यक्षे रजतसंयोगः कारणमिति गृहीताने ककार्यकारणनियमसंगः स्यादिति
 वाच्यं संनिर्गमस्य संयोगाद्यनुगतस्यैकस्यात्तावेनाद्यनियमासिद्धेः द्वितीयनियमस्यैवैवाधिकारीत्या

तमसीव संयोगाद्योपेक्षे चिह्नमेपि द्रव्यत्वाध्याससंज्ञवत् । व्यवहारश्चाप्यद्रव्यत्वाधिभूतं तद्विषयत्वेन वा
 त्रिजसिद्धरजते द्रव्यत्वस्याधिष्ठानगतस्यैवेदं त्ववध्यासात्प्रतीत्यमुपगमेन च द्वितीयमाधिशोधात् । द्वितीय
 नियमरूपसामान्यकार्यकारणतावातिरेकेण विशिष्टापि कार्यकारणतावत्पनायोगो रवपराहृतत्वेन
 रतीयनियमासिद्धेः यत्सामान्ये यत्सामान्यहेतुस्तद्विशेषे तद्विशेषो हेतुरिति मया स्या पियत्र बीजांकुरादौ सामा
 न्यकार्यकारणतावानुपगमे बीजांतरादंकुरांतरोत्पत्त्यादिप्रसंगः तद्विषयत्वेन ततो जागृजलस्रनायमान
 विशेषकार्यकारणतावत्सिद्धेः न चात्रापि द्रव्यप्रत्यक्षसंयोगः । कारणमिति सामान्यनियमानुपगमे न संयोगाद
 न्यद्रव्यप्रत्यक्षार्पणिरितिसंयोगोस्तीति वाच्यं । तद्व्यसंयोगः कारणमिति नियमानुपगमात् । अतथा रतीय नि
 यमेपि अतिप्रसंगस्य दुर्गो रत्वात् तस्मान्नास्ति कृतनियमस्य संगः किंचात्र कृतनियमसंगेपि विशेषो न इदं जलपं
 श्यमिति नीले पश्यामीत्यादेरन्यथासिद्धस्यानुत्तवस्य प्रथमगृहीतानामपि प्रत्यक्षमात्रे विषयसंनिर्गमः का
 रणमिति नियमानां व्यावहारिकविषये संकोचनकल्पनमंतरेणोपपादना संज्ञवात् । न चैव संप्रतिप्रमा
 यां संनिर्गमः कारणं न मे ते सपि संकोचकल्पना संज्ञादंसंनिर्गमस्य देशांतरस्थ रजतस्यैव हारोपापत्तिरित्यन्यथा स्यात्ति वा
 दप्रसापरोक्षानुपपत्तेर्बाधानुत्पत्त्यादिनिर्गमविषयस्यानिर्वचनीयत्वसिद्धेश्च । न चाधिष्ठानप्रसंज्ञयोगा
 मात्रात्प्रतिज्ञासिद्धस्यैन्द्रियकलोपगमे मुक्तिरजताद्यध्यासमयेन त्रैवकाजो तरे ध्यसनाय स्वरंगस्यापि चा

लुप्यहं कृतो न स्पष्टि वाच्यं । रजतधा समसमये रं ग र ज त सा धार ए वा क चि क र्श ना वि शे षे पि य तो रा गा दि क
 प पु रु ष षो षा न्त वा दित स्त त्र त दान रं गा ध्या स स्त त ए व म या त द्वि ष य वृ त्त नु द प म्पा म्पु प ग मा त् । त स्मा द्दि
 मं त्र शं ति न्न र ज त गो च रा ए के व व त्रि दि द्य ज म न त तः प्रा गि द मा का रा वृ त्ति रि ति ना त्र वे य म ज्ञा न नि व र्त्त क
 स द स द्वा व चि ता का र्थे ति ॥ अ मे ल धि ष्ठा न ज्ञा न मा ध्या स का र ए मि ताः द मा का रा वृ त्ति मु पे त त र त्ति व्य क्ते नै व सा ष्ति
 ए ण द त द ध्य स्त र ज त स्था व र ना स सं ज वा न्त द्वा स क सा द्प नि मं ज क त ये वो द व्त्सा र ज त वि ष य सं का रा धा नो
 प प त्ते र्ज त ता का रा वृ त्ति र्थे ति म त्ते ज्ञा न द य प हे द्द म त्ते का र्त्ति र ध्या स का र ए जू ता इ रं ज त मि ति द्वा
 ती या वृ त्ति र ध्य स्त र ज त वि ष या न र्दि द मं शं वि हा या ध्य स्त मा त्र गो च रा सा इ रं ज त ज्ञा ना मि ति त स्मा इ ह
 द म र्थ ता द्वा त्पा प न्न र ज त वि ष य वा नु न वा दिति के चि त् । अ मे तु य ये द म श वा छि न्न चै त स्य स्था वि द्वा र ज
 ता का र ए वि व र्त्त ते ए व मि द मं श वि ष य वृ त्ति ज्ञा ना व छि न्न चै त स्य स्था वि द्वा र ज त ज्ञा ना ज्ञा सा क रे ण वि व र्त्त
 ते न पि ह मं श वृ त्ति व द न ध्य स्त र ज त ज्ञा न म स्ति ते या च र ज त स्था वि द्वा र ज ते दं ल सं स र्ग ज्ञा न व त्त दुर ज्ञा
 न म्पा धि ष्ठा न ग ते दं वि ष य ल सं स र्ग ज्ञा नो प प त्ते र्ज त स्था पि दं वि ष य वा म म्पु प ग त म् । न च र ज त ल व त्
 अ ध्य स्त स्य र ज ते दं ल सं स र्ग स्य र ज त ज्ञा न गो च र वा त्त त्प्र ति यो गि त इ दं ल स्था पि त द्वि ष य ल व क्त म्प मि
 ति वा च्यं । स्व ता द्वा त्पा म्प य स्मो दं ल वि ष य वा दै व त स्य त त्प सं स र्ग वि ष ये ये ति प्र सं गा ता वा त् । न वा धि ष्ठा ना
 ध्या स यो रे क स्मि न्ज्ञा ने प्र का श नी य म स्य सं ज वा ना त्पा वि व र ए प्र ति पा द ना त् ए क व त्रि वि ष य ल व क्त म्प मि
 ति वा च्यं ॥

वृ त्ति ने दं पि द मा का र वृ त्त नि व्य क्ते ए क स्मि न् सा ष्ति ए त योः प्र का शो प ग मा दि त्पा हुः । न नु स र्ब प र्था नां सा ष्ति प्र सा
 दा दै व प्र का शो प प त्तेः किं व त्पा द्वा दि वि ष य सं का रा धा ना धु प प ते य त र पे त्ते पि त नि र्ग मा म्पु प ग मे व्य र्थः । प रो
 स्थ ल इ वा नि र्ग त वृ त्त व छि न्न सा ष्ति ए व द्वा र ए र पि प्र का शो प प त्तेः । न च त था स ति प रो ज्ञा प रो ज्ञे व ल क्त्वा नु प प त्तिः
 शा ष्ठा नु मि त्ये रिव का र ए वि शे ष प्र यु क्त वृ त्ति वे ज्ञा त्पो द व त्त द्वा प प त्तेः । अ त्र के चि द्वा हुः । प्र त्त ह स्त ले वि ष या धि ष्ठा न त
 या त द व छि न्न मे व चै त न्यं वि ष य प्र का शः सा ज्ञा न ता त्पा रू प सं बंध सं ज वे स्वरू प सं बंध स्या न्य स्य वा क्त म्प ना यो ग दि
 ति त्त र नि व्य क्त र्थे यु क्ते वृ त्ति नि र्ग मा म्पु प ग मः । प रो ज्ञ स्थ ले व्य व ह ते व त्ता दौ वृ त्ति सं स र्ग यो गा त् इ रं द्रि य व र्त्त य व्य
 ति रे क णा लि तो वृ त्ति नि र्ग म द्वा र स्या नु प प ते ना ध्या नि र्ग त वृ त्त व छि न्न चै त न्य मे व स्वरू प सं बंधे न वि ष य गो च र म
 ग त्वा नु प ग म इ ति ॥ अ मे ल हं का र त्तु र व द्वा र दि ष्ठा प रो ज्ञे सा ज्ञा चै त न्य सं स र्गि षु क्त म्प मि ति द्वा र व वि ष वि ष
 य सं स र्ग मे व चै त न्य मा प रो ज्ञ ह त्ते ति त र नि व्य क्त ये वृ त्ति नि र्ग म ने स म र्थ यं त इ त रं तु श ष्ठा नु मा ना व ग ते न्यः प्र त्त
 त्पा व ग ते स्य द्वा त व ता व द नु नु य ते न हि सा ल र स म र्गि र म ल दि वि शे षो श त वा र मा मो प दि ष्ठि प्र त्त त्पा व ग त
 इ व स्य द्वा त ग ति । त द नं त र म पि क थं त दि ति जि ज्ञा सा नु वृ त्तेः न च श ष्ठा न धु र्वा दि मा त्रा व ग मे प र सा ल मा धु र्वा
 दि वृ त्त वा त र ज ग ति वि शे ष वा चि श ष्ठा ना वा त्त त्प ले पि श्रो ज्ञा त स्या र्ही त सं ग ति क्त्वा ल द्वा र सा धा र ए ज्ञा
 ति वि शे षा व छि न्न मा धु र्वा दि वा मो ना स्ती ति जि ज्ञा सा नु वृ त्ति र्थे नि शं क र सा ले स वा ति शा यि मा धु र्वा वि
 शे षा स्ति त्प सा वा मो ना स्ती ति जि ज्ञा सा नु वृ त्ति र्थे नि शं क र सा ले स वा ति शा यि मा धु र्वा वि शे षोः स्ती त्प सा त्

पनीतानि सत्त्वेन प्रमाणं तदसाधारणं संप्रत्यक्षं निर्वर्ण्य तद्विषयं शिवा निरस्ता संयोगादिसंनिवर्ण्य
 एतन्नुगमेनाननुगमाच्च। यत्तवानिमित्तमापरोक्षं तदेवमसाध्यं हि विवेच्येत्। न च स्यात्परोक्षं नि
 रूपं प्रस्तावेष्टानि पादनीयं सत्त्वं तत्रैव दर्शनीयं पदारीत्याज्ञानानि वृत्तिप्रयोजकत्वेन तन्निवृत्तिप्रयो
 जकविशेषणत्वायोगात्। तस्मात्तरतिशोकमात्मविहितं कृतस्य ब्रह्मज्ञानस्य मूलाज्ञानाश्रयत्वं त
 सर्वेपादानब्रह्मसंसर्गनिपतस्य मूलाज्ञाननिवर्तकत्वादेद्वियकवत्तयस्तत्तद्विद्विद्यसंनिवर्ण्यसाम
 र्थात्तद्विषयावच्छिन्नचैतन्यसंसर्गाएवोत्पद्यंत इति नियममुपेत्याज्ञानाश्रयचैतन्यसंसर्गनि
 यमतत्त्वं निवर्तकज्ञानविशेषणं वाच्यं। तथा च पदज्ञानयंपुरुषं प्रतिपद्यित्वा वरकं तत्तदीपत
 द्विषयतदज्ञानाश्रयं चैतन्यसंसर्गनियतात्मलाज्ञाननिवर्तकमिति ज्ञानयोर्विरोधप्रयोजकं नि
 रूपितं न वति न चैव सति नाडी हृदयस्वरूपगोचरशास्त्रज्ञानस्याप्यज्ञाननिवर्तकत्वप्रसंगः तस्य
 कदाचित् अर्थसंपन्ननाडी हृदया न्यतरवस्तुसंसर्गसंनवेपि विषयसंसर्गविनापि शास्त्रज्ञान
 संनवेन तत्संसर्गनियतात्मलात्वात्वात्तातरतस्मान्ज्ञानज्ञानयोर्विरोधनिर्वाहयत्तन्निर्गमोक्त
 य इति। अथेव विषयगताज्ञानस्य लोभवात्समानाधिकरणे ज्ञाननिवर्तकत्वमिद्वैरन्निर्गमः प्रक
 तीत्याह। अपरेनुवाक्यतमो निवर्तकत्वसमानाधिकरणे सत्ये वदृष्टमिति दृष्टान्तो धातवन्निर्गमः सिध्य
 तिसाह। केचित्वावरणजिनवार्थवन्निर्गमानपेक्षायामपि चिदुपरागार्थं प्रमादचैतन्यस्य विषयप्रकाश

कप्रलचैतन्यानेह निवृत्तये तदपेक्षयाहुः। अथ किं प्रमाणं कोयं जीव ब्राह्मणे रनेदः यो रत्या न्निवृत्तये तवेदांत
 प्रमाणक इति घंटाघोषसर्वविवेदांता उपक्रमोपसंहारे करुणादितात्पर्यादिलिङ्गे विमिश्रमानाः प्रत्यग
 निन्ने ब्रह्मण्यद्वितीये सप्तम्ययंति। तयथा चापमर्थस्तथा शास्त्र एव समन्वयाध्याये प्रपंचितो विस्तरतया
 त्रेह प्रदर्शितः। इति शास्त्रसिद्धांतलेशसंग्रहे प्रथमः परिच्छेदः॥ अथ कथमद्वितीये ब्रह्मणी वेदांता तां सप्त
 न्वयः प्रत्यक्षादिविरोधादिति चेन्न। आरजणधिकरणे ताह तत्कृतियुक्तिनिः प्रत्यक्षाधिगम्य प्रपंचस्य प्र
 लविवर्तकूपतयामिथ्यात्वावगमात्। ननु तत्कृतियुक्तिनिः प्रपंचस्य मिथ्यात्वं प्रत्याययितुं शक्यते घटः सान्नि
 त्यादिघटादिसत्त्वादि प्रत्यक्षादिविरोधात्। अत्राहुस्तत्तद्विद्वान्नाह्योन प्रत्ययत्तं घटादितत्त्वं लवागृह्णाति किं
 त्वधिष्ठानत्वेन घटाद्यनुगतं सत्त्वात् तया च प्रत्ययं संप्रपञ्चलादितमिद्वानुक्तमेव। तथा सति सत्त्वादित्ये
 व प्रत्ययस्यान्तर्गतघटः सन्नित्यादि प्रत्ययस्य मिथ्यात्वमिति रेकानुविधीयति चेन्न तथा प्रमेष्टिदंशस्याधिष्ठा
 नस्य प्रत्ययहेतुग्राहणमिथ्यात्वमिति रेकयोस्तत्रैवापत्तयः रजतांशस्य रोपितस्य चोत्थाप्रतिभासस्तथा
 सर्वत्र सत्त्वात् प्रत्ययहेतुग्राहणं तत्रैव दिव्यापारः घटादित्रेदवस्तुप्रतिभासोच्चात्तेषु पगमात्। ननु तद्वि
 हवाधादर्शनात्तथाप्युपगम एवानिमूल इति चेन्न। वाधादर्शनादिदेशकत्वव्यवहितवस्तुवद्विद्वेदे
 वस्तुनः प्रत्यक्षायोग्यत्वस्यैव तत्रमूलत्वात्तथा हि इन्द्रियव्यापारतंतरं प्रतीयमानो घटादिः सर्वतोमित्र एव
 प्रतीयते। तदा तत्र घटादिनदसंशयविषय इति नात्र। यत्रापि स्थाने वाहोपुरुषत्वादिसंशयस्तत्रापि न

व्यतिरिक्तेनोत्तरेऽसंदिग्धविषयस्तथा प्रकाशत एवात्रैव प्रतियोगि स होप जं न नियमयेनान
 प्रत्यक्षेण ग्रहण संज्ञकतिदेशा का ज व्यवधानेनासन्निधाना मपि प्रतियोगी सनां संज्ञा वा । नैव ज्ञानं प्रति
 योग्यं संस्कारानपेक्षण तस्मिन्निर्देशे संस्कारि ज्ञानमिव तत्ता शं इति चेन्न । तथापि नैव गत प्रतियोगि वे
 शिष्टोऽपि तदनायात् । न च कनका चलो नैव प्रतियोगी वस्तुत्वादिति नैव प्रतियोगि वैशिष्ट्यगोचरानुसिद्धा
 त संस्कार संज्ञकः नैव ज्ञानं विना नुमान प्रवृत्त्ययोगेनात्मा श्रयापत्तेः पक्षसाध्य हेतु पक्षता घने देव मे सति
 सिद्धसाधनदिनानुमाना प्रवृत्त्या तदनेव ज्ञान विघटनीयस्य तद्देव ज्ञानस्यापि दितत्वात् । अस्तु तर्हि नै
 दांश इव प्रतियोगि वैशिष्ट्यांशेपि अत्यन्तत्वमिति चेन्न । प्रतियोगि नोऽप्रत्यक्षत्वेन वैशिष्ट्यप्रत्यक्षायोगात् ।
 संबन्धिद्वय प्रत्यक्षं विना संबन्ध प्रत्यक्षा नाया तलस्मात्प्रत्यक्षा योग्यस्य प्रतियोगि नोऽन्तर्तिरूपः प्रतियोगि
 स इति तदेकवित्तिवेद्यत्वनियम तस्य नैव स्य नैवैकवित्तिवेद्यत्वनियम तदरादेश्य नैवैकविषयत्वात् ।
 प्रत्यक्षं निविशेषसमात्रग्राह्यत्वेन सिद्ध्यनुकूलमिति । न्यायसुधा कृतस्त्वाहुः । घटादेरद्विय कलेपि सन्न
 घट इत्यदि रधिष्ठान सत्ता तु वेध इति निविरोधः । एवं नीलो घट इत्यदि रधिष्ठान नैव्या तु वेधः किं न स्यात्
 निवेत्ता श्रुत्या सद्रूपस्य वस्तु नो जगदुपादान लभु कर्म विरोधात् । सर्वसंमत मिति तदनुरोधेनैव सन्न
 घट इत्यदि प्रतियोगि सौपपत्तो घटादावपि सत्ता कल्पने गौरवं तस्य रूपदिहि नत्वा त्रैलोक्यदि क घटादावेव कल्प
 नीयमिति वैशम्यमिति । संक्षेपशक्तिरककारास्तु । प्रत्यक्षस्य घटादिसत्त्वग्राहि त्वेपि पराविषयस्य प्रत्यक्षा

देस्तत्त्वादेव कल्प जज्ञेण प्रामाण्येनायान्न तद्विरोधेनाहं त श्रुत्यादि बाधशंका अज्ञात बोध कं हि प्रमाणं न च प्रत्यक्षा
 दिविषयस्य घटादेरज्ञातत्वमस्ति जडः प्रावरण कृत्वा व्या नावेनाज्ञान विषयत्वा नुपगमात् । स्वप्रकाशतया प्र
 सक्तप्रकाशं अज्ञेया ज्ञान विषय इति तद्विरोधं मेव तत्त्वा वेद कं प्रमाण । तदेव प्रमिति विषयः । अत एव श्रुतिरा
 त्मावाः अरे इष्टव्य इत्यात्मन एव प्रमेयत्वमिति नियम इति न हि इष्टव्य इत्यनेन दर्शनं विधीयते प्रमाण परतत्रस्य
 विध्यगोचरत्वात् किं त्वात्मा दर्शनाह इति अज्ञातत्वादात्मान एव प्रमेयत्वमुचितं नाप्यस्येति नियम त इति । केचित्तु
 घटादिसत्त्वग्राहिणः प्रत्यक्षस्य प्रामाण्ये ब्रह्म प्रमाणस्य न तावग मे धित इष्टं सत्त्वमनुगत प्रत्यक्षात्मता जाति
 रूपं वा इहेदानी घटोस्तीति देशकाल संबंध प्रतीतेस्तत्तदेशकाल संबंध रूपवानास्ति घट इति स्वरूप निषेध प्रती
 तेर्घटादि स्वरूप संवाप्य वस्यति तद्विमिष्यात्वेन न विरुध्यते न हि मिष्यात्वादिनापि घटादेः स्वरूपं वा तस्य देश
 काल संबंधो वा तत्र ज्ञानादिकं वा नाप्युपगम्यते । किंतु तेषां मबाध्यत्वं न बाध्यत्वमेव सत्त्वं प्रत्यक्षग्राह्यमस्ति
 तिवाच्ये । कालत्रयेपि नाप्यबाध्य इति तत्मानमात्रग्राहिण प्रत्यक्षेण ग्रहीतुं मशक्यत्वादित्याहुः । अतस्तत्त्वाध
 त्वरूपसत्त्वस्य प्रत्यक्षग्राह्यत्वेपि संवाच्ये सत्यं तेषां मेध सत्यमिति श्रुत्या प्रधानं नूत प्राणाग्रहणे पलक्षि
 तस्य कृतस्य प्रपंचस्य ब्रह्मण्यस्य सत्यत्वं कर्षापि कर्ष प्रतीतेः सत्यत्वे वा बाध्यत्वरूप सर्वदेवा बाध्यत्वं कंचि
 कालमबाध्यत्वमित्येव विधौ कर्षापि कर्षा विना जगज्जोमन्मथमन्मथ इत्यादि प्राण तात्पर्यगोचर नियं रत्न सौंद
 र्यादिनामिव नूयो विषयत्वात् विषयत्वादि रूपो कर्षापि कर्षा संज्ञा विधानेनैव तत्त्वं न वेपि प्रपंचस्य

ज्ञानवाध्वलकृतं तरे काथा दुर्लभं पदार्थवसानाद्यप्रत्यक्षायां घटादिसत्त्वया बहुल
 ज्ञानमवाध्वलकृतं मीतिनमिथ्यालक्ष्मि विरोध इत्याहुः। अथरेतु प्रपंचस्य सत्यमिथ्यालक्ष्मिः कृति
 प्रत्यक्षयो विरोधे पिरोषां काकलक्षितास्य मप्रवत्तात्प्रत्यक्षानिर्देशितादप्येवमप्येन परत्वाद्यप्रति
 रिववलीयसी। आबल्यमागम्यस्यैव जात्यातेषु त्रिषु स्मृतमिति स्मरणं द्वाभ्यं च वेदेकगम्याथी विषयक
 मिदं स्मरणं तत्र प्रत्यक्षविरोधशंका नावेन शं कितप्रत्यक्षविरोधववेदार्थवेदस्य प्राबल्योक्तौ चित्यात्। न
 लवदृष्टपतेव्यो मखद्यो तो ह्यव्याडिन कतलेदिवद्यते व्योमि न खद्यो तो ज्ञानाशानो तस्मात्प्रत्यक्षदृष्टे पियुक्त
 मर्थपरिचितुं। पक्षिप्रापयन्नाथी त्रधर्मादिनीयत इति साक्षि प्रकरणेना ह रस्मृतौ प्रत्यक्षदृष्टस्यापि
 प्रत्यक्षमविश्वस्य प्रमाणे पदे प्राप्तिः परीक्षणीयत्वं प्रतिपादनाद्यान हि न माने ल्यप्रत्यक्षं न जसः शब्दादिषु धं
 च सुशब्देकगुणत्वं प्रतिपादकारगमोपदेशा मंतरेण प्रत्यक्षादिना शब्दमपवदितुं। न च न नामि समीपे न
 ल्या नुपलं जातु। दूरे तद्दी दूरत्वादिरोषज येति निश्चयेन तद्वाधः दूरे नेत्यदृशनात्समीपे तदुपलं जस्तु
 हि नावगुं नानुपलं जतवत्समीपे दृष्टज न्यदृष्टपि संज वन्तः। अनु नेव लान्त तो नेत्य मव्याप्य वतीत्यु
 पपत्तेश्चानापि दूरस्थं पुं सोय च नू स त्रिहिते नतः प्रदेशे नेत्यधी सूत्रे व समीपगतस्य तस्य नेत्यनु दूर
 तावात् प्रत्यक्षेण बाधः। उपरिस्थितस्यैव नेत्यस्य न न दूरादेरिव दूरत्वोपा त्स्निधानावता स इत्युपपत्तेः।
 एष्विद्यादिषु संकीर्णतया प्रतीयमानानां गंधादीना मुपलं ज्ञानु चेहं धं केचिद्दूर ने पुणाः एष्विद्यामेव

तं विद्यां एषो वा युद्धवसां प्रितमित्यादि निरागम्ये रेवमवस्थायाव क्लृप्ते मप्रस ह्यगम प्राप्तादिव ल्यस्य निविश
 कलाद्या। न ह्यजानसिद्धजलो पृष्ठं तदिगं तं गंधादि एष्विबीगुण एव गंधो न जलदिगुण इत्यादि रूपेण सदादिनिः
 प्रत्यक्षेण शब्दविचयितुं एष्विद्यादिनां प्रायः परस्पर संसृ तया न्यगुणस्या न्यत्रावतामः संज वतीति शं कि
 तदोषप्रत्यक्षं तत्रागमने श शि स्य त इति चेत्। न ही पापि प्रल प्रपंचयोरुपादानो पादेय नावेन परस्पर संसृ
 तयाऽन्यधर्मस्यान्यत्रावतामः संजाव्य त इति शं कि तदोषं प्रत्यक्षमस्ति प्रातिप्रियं रूपं नाम चेत्यं शपंचकं। प्राधं त्रयं
 अक्षरूपजगद्रूपे ततो ध्यमिति वद्वेत्तु प्र कारेण गमे न्यवस्थाप्यतामिति तुल्यं। न चैव मुपजीव्य विरोधः प्राग
 मप्रमाणेन व एपि द्वाकादित्वरूपं प्रत्यक्ष मुपजीव्या नुपजीव्य तत्सत्यत्वांशोपमर्दन इति ताहुः। न त्वागमस्य प्र
 त्यक्षाद्वलीय हे वयजमानः प्रस्तर इत्यत्र प्रत्यक्षादिविरोधा यजमान प्राष्टस्य प्रस्तरै गौणी वत्तिन कृत्यनीया तथासो
 मेन यजेतेत्यत्रैव यधिकर एपेना न्ययोगे इष्ट साधनत्वं सोमज तयो यागसाधनत्वं च बोधनीयमिति व्यापार जेदेन
 वाक्ये तदापत्तेः सामानाधिकरण्येनान्येव कृत्ये प्रत्यक्षाविरोधा य सोमवता योगे नेति मर्थलक्षणा न कृत्यनीया उ
 त्रयत्रापि सत्यपि प्रत्यक्षविरोधे तदनादत्तागमेन वलीय साप्रसू रेयजमाना जेदस्य योगे सोमा जेदस्य च सिद्धि सं
 नवादिति चेत्। अथोक्तं नाम तानि बंधोना तस्य वती कृतिः प्रत्यक्षाद्वलवती न कृतिमात्रं चार्थवादानां स्तुति कार
 नूतेथे वाक्यार्थवाक्यार्थकार नूते पदार्थ इव न तास्य र्थतास्य र्थी जावे मानां त राविरुद्धे वता विग्रहादिकथनेभ्यः
 सिध्येत्। तास्य र्थवत्वे व शब्दस्य प्रमाणे नियम इति चेत्। एतस्यैव रेवती पुवार वती यम ग्रीष्म मास कृ

तापश्रुक्रमोद्येतेनयजेतेतिविशिष्टविधेस्तात्पर्यागोचरेविशेषणस्वरूपेप्रामाण्यदर्शनेनोक्तनियमासिद्धेः
 अत्रहिरेवतीकृष्णधारेवारवतीयंसाभविशेषणं। नचेतसोमादेविशेषणवत्त्रोक्तसिद्धयेनतद्विशिष्ट
 यागविधिमात्रेप्रामाण्यवाक्यस्यस्यात्। नापिविशिष्टविधिनाविशेषणहेतुः। आह्वेयाद्विशेषणप्रतिपत्तौ
 विशिष्टगोचरोविधिः। तेसोमस्यसन्तिनेनविशेषणहेतुपदनिपरस्परश्रयापत्तेः। अतोविशिष्टविधिपरस्ये
 ववाक्यस्यविशेषणं। अस्वरूपेद्विप्रामाण्यवक्तव्यं। अथचतत्रनतात्पर्यंउक्तयत्रतात्पर्येवाक्यजैरापत्तेः। ए
 वमर्थवादानामपिविधेयस्मृतिपरमाराणस्तुतिद्वारजुतेर्येनतात्पर्यमितिनेत्यः प्रत्यक्षस्येववक्तव्यत्वात्
 दविरोधायतेषुवत्संतरेकल्पनांसोमेनयजेतेत्यत्रविशिष्टविधिपरवाक्येसोमइत्याजिन्नयागकृपेवि
 धे
 शिष्टविधेयमित्युपगमेतस्यविधेयस्यदध्राजुहोतीत्यादौविधेयस्यदध्यादेरिवलोकसिद्धत्वात्। नचन
 विधिपराहवाक्येवरेवसाधारवारवतीयादिविशेषणस्येवचिनांतरीत्यर्थसिद्धिरेष्टमानचतात्पर्यरहिता
 हागमाद्यागसोमजनाजेदग्राहिस्यत्तविकृद्भूतः सिद्धतातितत्रापितदविरोधायमत्वर्थजज्ञाणश्रयाण
 अद्वैतकृतिस्तूपक्रमोपसंहारेकरुप्यादिषड्विधलिङ्गावगमिताहेततात्पर्याप्रत्यक्षाहलीवतीतिततः
 प्रत्यक्षस्येववाधनतदविरोधायकृतेरन्यथानयनमितिबिबरणवार्तिकेनप्रतिपादितं। नतात्पर्यवत्वेन
 कृतेः। अत्यन्ताव्यवस्थितकृष्णलंश्रययेदितिनिधेः। श्रयाणसंबंधः। प्रत्यक्षविकृद्भूततदविरोधायप्रपणश्र
 द्दस्योक्तीकरणमात्रेजज्ञाणमुपगमात्। तत्त्वमसातिवाक्यस्यजीवश्रयाजेदप्रतिपादनेतात्पर्येपित्वेपद

याच्यस्यतत्त्वदवाच्यानेदः प्रत्यक्षविकृद्भूततदविरोधायनिष्कृष्टचेतस्यजज्ञाणमुपयमाद्यः। अर्थवादानामपि
 श्रयाजाद्यंविधिवाक्यानामिवस्वार्थप्रमितावनन्यार्थतयाप्रमितानामिवार्थतांप्रयोजनवशादमार्थतेतिप्रवा
 जादिवाक्यवतेषामप्यवतरंसंसर्गेतात्पर्यमहपेववाक्येकवाक्यत्वात्। परैकवाक्यतायामैवपरमवातरतात्पर्या
 नमुपगमादितिबिबरणवार्थेमायनिर्णयेव्यवस्थापनेनयजमानः प्रस्तरइत्यादीनामपिमुरमार्थतात्पर्यप्र
 सक्तोप्रत्यक्षाविरोधोयैवलज्ञाणमुपगमाच्च। कथंलहितकृतेः। प्रावल्पमुच्यते। निदिष्टित्वाच्चकृतिमात्रंप्रत्य
 क्षात्प्रवल्पमित्युक्तर्गः। किंतुकृतिवाधितमपिप्रत्यक्षं कथंचित्त्वचितविषयोपहारेणसंज्ञावनीयानिर्विषयज्ञा
 नायोगात्। अतएवाद्वैतकृतिविरोधेनतत्त्वावेदनात्प्रच्याववितं प्रत्यक्षमर्थक्रियासमर्थव्यवहारिकविषयस
 मर्थेनोपपाद्यते। किंतुहूननेदंरजतमितिसर्वसिद्धप्रत्यक्षवाधितमपिभुक्तिरजतप्रत्यक्षमनुजवाविरोधा
 तुरोद्देशोभुक्तिसंनिधेरजतोपगमनसमर्थतेनतुल्यविरोधेनव्यवहितमांतरमसदेववारजतविषयइति
 कल्प्यते। एवंचप्रस्तरेयजमानजेदग्राहिणोयाबलज्ञानमर्थक्रियासंबादेनानुमानस्यप्रत्यक्षस्यप्रतिज्ञा
 मिकविषयत्वात्मुपगमेनोपपादनायोगाद्यजमानः प्रस्तरइतिप्रतिज्ञाव्यवस्थेसर्वथानिर्विषयत्वंस्या
 दितितत्परिहारायोक्तर्गमपोद्यकृतिरेवहकृतिप्रत्यक्षप्रोक्ताहिकव्यावहारिकव्यविषयोपगमेनप्र
 त्यक्षोपपादनेकत्रैशक्यं। बलान्तिरिक्तसकलमिथ्यात्वप्रतिपादकद्विधतात्पर्येतिगोपयन्नानेककृति
 विकृद्भूतकार्यवादेनप्रसूरेयजमानतादात्म्यस्यताद्विकस्यप्रतिपादनासंज्ञवात्। एवंतत्त्वमसिवाक्येन

त्वंपदवाच्यस्य सर्वज्ञत्वा सर्वज्ञोक्तत्वादिविशिष्टप्रकारूपत्वबोधनेन तत्रासर्वज्ञत्वज्ञोक्तत्वादिसत्यज्ञमत्यंतनि
 राजंजनस्यदितिः तत्परिहारायाहंकारशब्दलिनस्य ज्ञोक्तत्वादितो निष्कर्षस्य शुद्धस्योदासीनप्रकारूपत्व
 मितिवाच्यवस्थामाश्रित्य नागत्यागलक्षणप्राप्यते। एवं कृष्णलं प्रपयदित्यादावपि तत्त्वज्ञस्यात्यंतनिविषय
 त्वप्रसक्तौ तत्परिहायक तौल्यलक्षण कथंचिद्विषयोपपादनसंज्ञवतुनप्रबलायः क्रतेरन्यथानयनमिति
 कश्चिदनवचस्याप्रसंगः अथवा कृष्णलं प्रपयोत्सोमनयजेत्यादौ न प्रत्यक्षानुरोधेन लक्षणप्रयणं किं
 नुष्टानाशक्तानाहिकृष्णले उष्मीकरणमात्रमिव मुख्यपाको नुष्टानुंशक्यतेन वा सोम इव्यकरणं को याग
 इव तदभिन्नो यागः केनचिदनुष्टानं शक्यते। न चानुष्टेयत्वात्तिमत्तस्य प्रत्यक्षविरोध एवानुष्टेनाशक्तिरि
 ति शब्दातरेण व्यवहित इति वाच्यं। शशिमंडलं कान्तिमत्कुर्यादिति विधावनुष्टेयत्वात्तिमत्तस्य शशिमं
 डले कान्तिमत्त्वस्य प्रत्यक्षविरोधेन नुष्टानाशक्तिदर्शनेन तस्यास्ततो निन्नत्वात्॥ तथा च तत्र तत्र एव ल
 ङ्गलक्षणप्रयणं तस्मादप्येदम्यायादिसिद्धस्य कृत्विज्यहवस्य न कश्चिदधत्ति। अथ कथमत्रा
 प्येदम्यायप्रवृत्तिः। उच्यते यथा ज्योतिष्मेव हिष्णवमाने सतपिता मुद्रातुरप्येदमति यद्युता पृष्ठि
 तादृष्टिं यत्तमिष्टतेन पुनयजेतेति कृत्तिनिरीक्षणे न जातो ह्यत्र प्येदमिति तत्रायश्चित्तकर्तव्यताबु
 द्धिः पश्चात्प्रतिहन्त एवैदमति यदिति हर्ता पृष्ठिधेत सर्ववेदसंघादिति कृत्तिनिरीक्षणे न जातया तद्वि
 कृद्वा प्रतिहन्त प्येदमिति तत्रायश्चित्तकर्तव्यताबुद्ध्या वाच्यं ते। एवं पूर्वघटादिसत्यत्वप्रत्यक्षपरत्वात्

निष्कृत्वा कृत्तिजन्यबुद्ध्या वाच्यतेन चोदाहृतस्य ले पूर्वनेमि कर्तव्यताबुद्धेः परनेमि कर्तव्यताबुद्ध्या
 बाधेपि पूर्वनेमि कर्तव्यताबुद्धिजनकं शास्त्रं यत्रोद्भूतमात्राप्येदमनयो रपियुगपदपदोवाठहात्रोप
 छेदस्य पूर्वत्वं वा तत्र सावकाशं। अत्र त्वत्वे तत्त्वत्वा बाधे विषयांतरा नावान्तिराजंजनस्यदिति वैषम्यं शक्यं
 यं। यत्र घटादौ कृत्तिबाध्यं प्रत्यक्षप्रवर्तते तत्रैव व्यावहारिक विषयलक्षा कृतार्थस्य पराप्येदमत्ये
 सर्वथा बाधितस्य पूर्वाप्येदमस्यैव विषयांतरा न्वेषणं जावादिहापि सर्वप्रत्ययवधेधब्रह्मसत्तायां सा
 वकाशं प्रत्यक्षमिति वक्तुं शक्यत्वात्। यत्वे कस्मिन्पि प्रयोगे कृत्तिका म्यां निमित्ता म्यां क्रतो तत्र नैमिक कर्तव्यत
 योः वदरफले श्रमामरकस्वरूपयोरिव क्रमेणोत्पादादुपज्ञानद्वयवयवकर्तव्यताज्ञानद्वयमपि प्रमाणमेवेति न
 परेण पूर्वज्ञानबाधेऽप्येदम्याय उदाहरणं। अत एवाप्येदमधिकरणे नैमिक कृत्तिका म्यां ह्ययमर्थः। निमित्तो
 पजननात्प्रागन्यथा कर्तव्योपि कृतुनिमित्तं तस्य न्यथा कर्तव्य इति शास्त्रोपिका वचनमिति तत्रागस्य सतः
 कर्तव्यत्वं न च पश्चाद्वा विप्रतिहन्त प्येदमिति क्रतो पूर्ववृत्तौ हात्र प्येदनमिति तत्रागं सतः कर्तव्यत्वं न
 च पश्चाद्वा विप्रतिहन्त प्येदमिति क्रतो जायत्र प्येदनमिति कस्य। प्रायश्चित्तस्यांगत्वमस्ति। आह वनाय
 शास्त्रस्य परहोमातिरिक्तहोमविषयत्ववद्भातेति शास्त्रस्य पश्चाद्वा विप्रतिहन्त प्येदमिति वक्तुं विषयत्वात्॥
 उक्तं हि न्यायरत्तमाजायां साधारणस्य शास्त्रस्य विशेषायादिना संकोचः। कृतस्य प्राप्तबाधो निधीयत इति
 उक्तं जज्ञेण प्राप्तबाधविशेषेनेतत्रैव सति शास्त्राथ विवति पश्चाद्वा मुडात्र प्येदमिति वक्तुं विषयत्वात्॥

सर्ववेदसदानमगं। एवमुक्तात्रपछेदेपिरेयमिति। यन्नुक्तमस्तेपिकावचनमुदाहृतं तदपितेनोत्पन्नम
 प्रिपूर्वप्रायश्चित्तज्ञानमिच्छा नवतिवाधितत्वात्। उत्तरम्यनकिंचिद्वाधकमास्तीति पूर्वकर्तव्यतावाध्य
 प्रतिपादकग्रंथोपसंहारपहितत्वात्। निमित्तोपजननात्प्रादिनिमित्तोपजननविना निमित्तोपजननात्
 वेसत्यन्यथा कर्तव्योपातिकृत्वा चिंता सान्त्रं परं न नूत्तर निमित्तोपजननात्प्राक पूर्वनेमिक कर्तव्यताव
 स्तुत-प्रासादित्येवंपरं। पूर्वग्रंथं संदर्शयित्वा पतेः। प्रास्वामिमां सकर्मधा श्रयामरत्तं कृपं न्यायेन क्रमिक
 कर्तव्यताद्वयोत्पत्तुपगमेकोविरोधः उच्यते। किंतु कर्तव्यत्वं यत्परमिति कर्तव्यतोपसानीवर्तते न तावत्पू
 र्वनेमिकस्य कृतिसाध्यत्वं योग्यत्वं तस्य पश्चादप्यनपायात्॥ नापि फलमुखं कृतिसाध्यत्वं तस्य पूर्व
 मेव्यजननात्॥ नापि यदननुष्ठाने क्रतौ वै कल्पं तत्त्वमगत्वं वा-अतनुष्ठाने क्रतुवै कल्पप्रयोजकत्वस्य
 नियमविशेषरूपत्वेन कमांगत्वं स्य फलोपकारितया सन्निवृत्तितया वाकारणत्वं विशेषरूपत्वेन चतयोः
 कदाचिद्विद्यो गेन स्वाभाविकत्वं निर्वाहाय पश्चाद्वा विविक्तापछेदात् जायवलः क्रतो पूर्वोपछेदेनैमि
 तिकमंगं। तत्रैव तदननुष्ठानं क्रतुवै कल्पप्रयोजकमिति विशेषणीयतया याश्चात्यापछेदवति क्रतो पूर्वोपछे
 दनेमिके कल्पे गम्यतदननुष्ठाने क्रतुवै कल्पप्रयोजकत्वस्य वायाश्चात्यापछेदोत्पत्तेः पूर्वमनावाक्यं नहि
 वास्तुकिंचिद्विद्युत्तरं प्रतिकंचित्कालं व्याप्य पश्चान्नेति वाकंचित्कालं कारणं पश्चान्नेति वाकंचित्कालं
 कृत्वा। नापि कर्तव्यत्वं नाम धर्मांतरमेवागमापाययोग्यं कल्पनीयं मानात्तावात्। विरुद्धापछेदशास्त्रयोः

३१

पहाहवनीयशास्त्रव्यवस्थोपपत्तेः तस्मिन्निरातं वनं क्रमिककर्तव्यताद्योसन्निवचः। ननु चोप-क्रमाधि
 करणन्यायेनासजातविरोधित्वात् सत्यमेवागमाद्वलीयः किं न स्यात्। उच्यते। यत्र कवाकता प्रतीयते तत्रैक
 स्मिन्नर्थे पर्यवसानेन ताव्यं। अर्थजेदे प्रतीति कवाकतानेगं प्रसंगतः॥ अतस्तत्र प्रथममसर्गसंज्ञाप्रति
 पक्षेणे प्रजापतिर्विकृण्वाश्वमनयदित्याद्युप-क्रमेण परकृतिस्वरूपार्थवादेन दातुरिहो दुर्द्धिमधिरोपिता
 यांतद्विकृष्ट्यावतोऽश्वाभ्यतिगृहीयान्तावतो वाकृणोश्चतुष्कपालान्निर्वपेदित्युपसंहारगतं पदजातमु
 पसंज्ञातप्रतिपक्षं दद्याथाश्रुतार्थसमर्पणेन तदेकवाक्यतामप्रतिपक्षमानमेकवाक्यतानिर्वाहाय एज
 र्थमंतजायंतदानुगुणेनेवात्मानं लज्जत इति उप-क्रमस्य प्रवाज्यो यत्र नुपरस्परमेकवाक्यतानप्रतीयते।
 तत्र पूर्ववत्तमवगणप्यलक्षात्मकं विकृष्टार्थकं वाक्यं यत्र नुपरस्परमेकवाक्यतानप्रतीयते। तत्र पूर्ववत्त
 मवगणप्यलक्षात्मकं विकृष्टार्थकं वाक्यं स्वार्थबोधयत्येवेति न च तत्र पूर्ववत्तस्य प्रावर्त्यं। अतएव षोड
 शिग्रहवाक्यं। पूर्ववत्तमवगणप्यलक्षात्मकं वाक्यं स्वार्थबोधकत्वं मुपेयते किंतु तयोविषयांतरात्ता
 वादगत्या तत्रैव विकृष्टानुष्ठानमिष्यते॥ एवं चाद्वैतागमस्य प्रत्यक्षेणैकवाक्यताशंका नावात्। पूर्ववत्तम
 पितद्विगणप्यस्वार्थबोधकत्वमप्रतिहृतं॥ तदर्थबोधजनने च पूर्वपरमजातत्वादवाधिवैव जायते। प
 रस्मानन्यथोत्पादनाद्वा बाधेन संनवेदस्य पछेदस्यायस्यैव प्रवृत्तिर्नोप-क्रमन्यायस्या-अतएव लोकेपि प्र
 यमप्रवृत्तेश्च किकृप्यप्रत्यक्षमाप्नोपदेशेन बाध्यत इति। ननु तथाप्युपजायत्वेन प्रत्यक्षस्यैव प्रावर्त्ये दुर्बारे

सिधां. के. रजतादौ अतितासिकसत्त्वं ततोपि निष्कृष्टमिति सत्ता त्रैविध्यं नोपेयते। ऋधिशालग्रहापरमार्थिक
सत्तामाहायैव घटादौ सत्त्वातिमानोपपत्त्या सत्ता सकल्पतस्यामः प्रमाणकत्वात्। ए च प्रपञ्चे सुख
अतीत्य

३३

क.

३३

३३